

વેર અને બદલો

[પ્રાચીન બૌદ્ધ કથાઓ]

સંપાદક
ગોપાળદાસ શ્રવાભાઈ પટેલ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ-૩૪

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાવલિ પુ૦-૬૭

વેર અને બદલો

[પ્રાચીન બૌદ્ધ કથાઓ]

સંપાદક

ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ

નહિ વેરેન વેરાનિ સંમન્તીઘ કુદાચનં ।
અવેરેન ચ સંમન્તિ એસ ધમ્મો સનંતનો ॥

— ધમ્મપદ

“આ જગતમં । કદાપિ વેરથી વેર શમતું નથી, અવેરથી—
પ્રેમથી જ શમે છે: આ સનાતન નિયમ છે.”

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ

અમદાવાદ-૧૪

પ્રકાશક
મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ
મહામાત્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૧૪

મુદ્રક
જીવજીત ડાહ્યાભાઈ દેસાઈ
નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ-૧૪

© ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, ૧૯૫૬

પહેલી આવૃત્તિ પ્રત ૫,૦૦૦
બીજી ,, ,, ૫,૦૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન
નવજીવન કાર્યાલય
અમદાવાદ-૧૪

૪૫ નવા પૈસા

નવેમ્બર, ૧૯૬૦

પ્રકાશકનું નિવેદન

આ ચોપડી તૈયાર કરવાનો વિચાર વડી સરકારે હમણાં શરૂ કરેલી, સમાજશિક્ષણ સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવા માટેની ઇનામ-યોજના ઉપરથી થયો. એ યોજના મુજબ આ અગાઉ કેટલીક ચોપડીઓ બહાર પાડી છે, અને બીજી વિચારાય છે. આ ચોપડી તેમાંની એક છે.

બીજી રીતે જોતાં, આ ચોપડી એક સુઅવસરે બહાર પડે છે. વાચકને ખબર હશે કે, આવતા મે માસમાં આપણે બુદ્ધ ભગવાનની ૨૫૦૦મી જયંતી આંતરરાષ્ટ્રીય પાયા ઉપર ઊજવવાના છીએ. ચુનંદા કેટલીક બૌદ્ધ કથાઓનો આ સંગ્રહ તે નિમિત્તે એક ઉચિત અને સમયસરનું શોભીતું પ્રકાશન ગણાય. એ કથાઓ નાનાં તથા મોટાં સૌને માટે કામની અને રસ પડે એવી છે. આ વાર્તાઓની ભવ્ય સાદાઈ એવી છે કે જગતના સનાતન સાહિત્યમાં તેમને સ્થાન મળવું ઘટે, એમ કહું તો એમાં કાંઈ અત્યુક્તિદોષ નથી જોતો.

આ સંગ્રહમાં સંઘરેલી વાર્તાઓ ભાઈ ગોપાળદાસે જુદાં જુદાં નિમિત્તે અગાઉ લખેલી હતી, તેમાંથી લીધી છે. તે બધી ‘અવેરે જ શમે વેર’ એ જાતના ભગવાન ગૌતમ બુદ્ધના ખાસ ઉપદેશના ઉદાહરણ રૂપ છે. ‘આણે મને માર્યો, આણે મને ગાળ દીધી, આણે મારું નુકસાન કર્યું’—એ બધી વાત મનમાં ગોખ્યા કરવાથી માણસ માણસ વચ્ચે વેર ઊભું થાય છે. પરંતુ એ વેરનો બદલો લેવા જતાં બદલામાં વેર જ વધે છે. સમાજના વ્યવહારનું ટૂંકમાં આ માનસ-શાસ્ત્ર છે. એટલે, તેમાંથી વિગ્નાનશુદ્ધ નીતિસત્ર પેદા થાય છે, તે

એ કે, વેરની શાંતિ તો અદલાનો વિચાર છોડી, 'અવેર' દાખવવાથી જ થાય છે; અને તે રીતે જ સાચો અદલો પણ વળી રહે છે.

એ બુદ્ધનો ઉપદેશ યાદ કરવાની આજે ખાસ જરૂર છે. ચારે બાજુ વેરઝેરનો જાણે દાવાનળ પ્રગટ્યો છે; અને વ્યક્તિઓ તેમ જ આખાં રાષ્ટ્રો તથા રાષ્ટ્રસમૂહો પણ તેના વમળમાં અટવાતાં જાય છે.

રામાયણ અને મહાભારત તથા પુરાણની કથાઓ પેઠે આ કથાઓ આપણા લોકજીવનની ભાવસૃષ્ટિમાં વણવા જેવી છે. હિંદે ધીમે ધીમે તેનો આ અણુમૂલ વારસો પાછો યાદ આણીને અપનાવવો જોઈએ. અને ભગવાન બુદ્ધના અવેરના મહા ઉપદેશને લોકગત કરવો જોઈએ. આ ચોપડી ગુજરાતી વાચકોમાં એ કામ કરવામાં પોતાનો નાનકડો ફાળો આપશે, એ આશાએ પ્રસિદ્ધ કરી છે.

૫-૪-૫૬

અનુક્રમણિકા

૧. 'ન શમે વેર વેરથી'	૭
૨. વેરની પરંપરા	૧૫
૩. ભાઈ ભાઈનો ઝઘડો	૨૨
૪. લડાઈ	૨૫
૫. તકરારનો છેડો	૩૦
૬. ખેતી લડાઈમાં ત્રીજો ક્ષવે	૩૪
૭. કડવી શિખામણુ	૩૭
૮. અંગુલિમાલ લૂંટારો	૪૩
૯. મહાશીલ રાજા	૪૭
૧૦. આમસેવક મધ	૫૪
૧૧. દેવધર્મી કોણુ	૫૯

‘ ન શમે વેર વેરથી ’

પ્રાચીન કાળમાં કાશી-વારાણસીમાં બ્રહ્મહત્ત નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેનું રાજ્ય વિશાળ હતું, તેની આવક ભારે હતી, તેનું લશ્કર મોટું હતું, અને તેના ભંડાર ભરેલા હતા.

તે વખતે કોસલ દેશમાં દીધીતિ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેનું રાજ્ય નાનું હતું, તેની આવક નજીવી હતી, તેનું લશ્કર થોડું હતું, અને તેના ભંડાર ખાલી હતા.

કાશીરાજ બ્રહ્મહત્તે એક વખત કોસલરાજ દીધીતિ ઉપર ચડાઈ કરી. દીધીતિ રાજા પોતાની રાણી સાથે નગર છોડીને જીવ બચાવવા ભાગી ગયો. બ્રહ્મહત્તે કોસલ દેશ કબજા કરી લીધો.

થોડા સમય બાદ દીધીતિ રાજા ભિક્ષુને વેશે વારાણસીમાં જ આવીને રહ્યો. વખત જતાં તેની રાણીને પુત્ર અવતર્યો. તેનું નામ દીધાવુ (‘ દીધાયુષી ’) પાડવામાં આવ્યું. કુમાર મોટો અને સમજણો થયો, એટલે દીધીતિને વિચાર આવ્યો કે, ‘ કાશીરાજ બ્રહ્મહત્ત અમને જોઈ જશે, તો ત્રણેયને ઠાર મારશે. માટે દીધાવુ કુમારને દૂર રાખવો ઠીક છે. ’ આમ વિચારી તેણે કુમારને નગર

ખહાર સહીસલામત ઠેકાણે મોકલી દીધો. ત્યાં રહી કુમાર ધણી વિધાકળા શીખ્યો.

તે સમયે દીધીતિ રાજનો વાળંદ કાશીના રાજ પ્રહ્લદત્તની નોકરી કરતો હતો. તે એક વખત દીધીતિ રાજને અને રાણીને જોઈ ગયો. પ્રહ્લદત્તના વહાલા થવા તેણે તેની આગળ ચાડી ખાધી અને કહ્યું કે, 'દીધીતિ રાજ પોતાની રાણી સાથે આપના નગરમાં જ છૂપે વેશે રહે છે.'

પ્રહ્લદત્તે સિપાહીઓને આજ્ઞા કરી કે, 'દીધીતિ રાજને સહકુટુંબ પકડી લાવો.'

સેવકોએ દીધીતિને તથા તેની રાણીને પકડી આણ્યાં. પ્રહ્લદત્તે હુકમ કર્યો કે, 'દીધીતિના અને તેની રાણીના હાથ પીઠ પાછળ બાંધો, તેમનાં માથાં મૂડી નાખો, ઢોલ વગાડતા વગાડતા તેમને આખા નગરમાં ફેરવો, અને પછી નગરની દક્ષિણ દિશાએ લઈ જઈ, તેમના ચાર ચાર કટકા કરીને ચાર દિશાઓમાં ફેંકી દો. કોઈ તેમનો અગ્નિસંસ્કાર ન કરે!'

સેવકો તે પ્રમાણે રાજ-રાણીનાં માથાં મૂડીને તથા તેમને અવળે હાથે બાંધીને નગરમાં ઢોલ વગાડતા વગાડતા લઈ ચાલ્યા.

એ જ અરસામાં દીધાવુ કુમારને વિચાર આવ્યો કે, 'બહુ દિવસથી મેં માતાપિતાને દીઠાં નથી; માટે લાવ આજે નગરમાં જઈને તેમને મળી આવું.' આવો વિચાર કરી તે નગરમાં દાખલ થયો, અને જુએ છે તો

પોતાનાં માતાપિતાને સિપાહીઓ વધ કરવા લઈ જાય છે. તે તરત તેમની નજીક આવ્યો. તેને દૂરથી આવતો જોઈને દીધીતિ રાજાએ મોટેથી ખૂમ પાડીને કહ્યું, ‘બાપુ, તું લાંબું જોઈશ નહિ, ટૂંકું જોઈશ નહિ. વેરથી વેર નહિ શમે, અવેરથી જ વેર શમશે.’ થોડે થોડે આંતરે દીધીતિ ઉપર પ્રમાણે ત્રણ વાર બોલ્યો. દીધાવુએ બાપના આ બોલ સાંભળ્યા, અને દૃઢ્યમાં સંધરી રાખ્યા.

રાજા-રાણીને આખા નગરમાં ફેરવ્યા બાદ સિપાહીઓ તેમને દક્ષિણને દરવાજાથી નગર બહાર લઈ ગયા. ત્યાં તેમના ચાર ચાર ટુકડા કરી, તે ટુકડા તેમણે ચાર દિશામાં ફેંકી દીધા; તથા કોઈ તે ઉપાડી ન જાય તે માટે ત્યાં ચોકીપહેરો મૂક્યો. પરંતુ ચોકિયાતોને ભુલાવીને, દીધાવુએ પોતાનાં માતાપિતાના શબના ટુકડા ભેગા કર્યા, અને ચિતા સળગાવી તેમનો અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. ત્યાર બાદ ચિતાની આસપાસ, જોડેલે હાથે તે ત્રણ પ્રદક્ષિણા કર્યો.

એટલું કરી દીધાવુ જંગલમાં ચાલ્યો ગયો. ત્યાં જઈને તે છૂટે મોંએ ખૂબ રોયો. પછી આંસુ લૂછી, મનમાં કાંઈક પેંતરો રચી, તે વારાણસીમાં પાછો આવ્યો, અને અલ્લહ ત્ત રાજાના મહેલને પડખે હાથીખાનું હતું, ત્યાં ગયો. ત્યાંના મહાવતને વીનવી તથા ખુશ કરીને તે તેની પાસે હસ્તીવિદ્યા શીખવા રહ્યો.

એક દિવસ બ્રાહ્મમુહૂર્તે વહેલો ઊઠીને દીધાવુ હાથીખાનામાં મધુર સ્વરે વીણા સાથે ગાવા લાગ્યો. એ

મધુર સંગીત બ્રહ્મહત્તને કાને પડતાં તેણે પોતાના માણસોને પૂછ્યું, ‘આ કોણ ગાય છે?’ તેમણે જવાબ આપ્યો, ‘એ તો મહાવતનો નવો શિષ્ય છે.’

રાજાએ તરત તેને પોતાની પાસે તેડાવી મંગાવ્યો, અને તેની પાસેથી ફરી તેનું ગાયન સાંભળ્યું. તેની આવડતથી ખુશ થઈ રાજાએ તેને પોતાની પાસે જ રાખ્યો.

દીધાવુ પણ રાજાની પહેલાં ઊઠે, અને રાજાના સૂતા પછી સૂએ; તેની આજ્ઞાનો ઝટ અમલ કરે, તેને પ્રિય લાગે તેવું વચન બોલે, અને તેને ખુશ રાખે. થોડા દિવસમાં તે રાજાનો વિશ્વાસપાત્ર અને માનીતો નોકર બની ગયો.

એક દિવસ બ્રહ્મહત્ત રાજા રથ જોડાવી, શિકાર કરવા નીકળ્યો. તે વખતે દીધાવુ તેનો રથ હાંકતો હતો. તેણે વનજંગલની આંટીધૂંટીમાં એવી રીતે રથ હાંકવા માંડ્યો કે, રાજાના માણસો પાછળ રહી ગયા; અને રાજાનો રથ જુદી જ દિશામાં કેટલોય દૂર નીકળી ગયો. થોડા વખત બાદ રાજાએ થાકીને દીધાવુને કહ્યું, ‘હવે રથ છોડી નાખ; હું થાકી ગયો છું. થોડીક વિશ્રાંતિ લઉં, તેટલામાં આપણા માણસો પણ આવી પહોંચશે.’

દીધાવુએ ઘોડા છોડી નાખ્યા, ને પોતે જમીન પર પલાંઠી વાળીને બેસી ગયો. રાજા તેના ખોળામાં માથું મૂકીને સૂતો અને થાકને લીધે તરત જ નિદ્રાવશ થઈ ગયો.

તે વખતે દીધાવુને વિચાર આવ્યો કે, વેર લેવાનો આ ઠીક અવસર છે; આ દુષ્ટ રાજાએ મારાં માતાપિતાને

ભૂંડી રીતે મરાવી નાખ્યાં છે. એમ વિચારી તેણે મ્યાનમાંથી તલવાર ખેંચી. પણ તે જ વખતે તેને પિતાના

શબ્દો યાદ આવ્યા : ‘ લાંબું જોઈશ નહિ, ટૂંકું જોઈશ નહિ. વેરથી વેર નહિ શમે, અવેરથી જ વેર શમશે. ’ પિતાની છેલ્લી આજ્ઞા ઉપાપવી ઠીક નહિ એમ માની, તેણે તલવાર મ્યાન કરી.

પરંતુ ઊંધતા રાજના મોં સામું જોતાં, તેને ફરી પિતાનું મરણ યાદ આવ્યું અને વેરનો ઊભરો ચડી આવ્યો. બીજી વાર પણ તેણે પિતાના શબ્દો યાદ કરી તલવાર મ્યાન કરી દીધી. એ જ પ્રમાણે ત્રીજી વાર પણ તલવાર ખેંચીને પાછી મ્યાન કરવા જતો હતો, તેવામાં અલ્લહત્ત રાજ ગભરાયેલે ચહેરે સફાળો જગી ઊઠ્યો.

દીધાવુએ પૂછ્યું, ‘ મહારાજ, કેમ ગભરાયેલા જેવા આમ અપકીને જગી ઊઠ્યા ? ’

રાજાએ કહ્યું, ‘ તારા ખોળામાં સૂતા બાદ મને સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં મારા જૂના દુશ્મન રાજાનો પુત્ર જાણે મારો વધ કરવા તલવાર ઉગામી મારા ઉપર ફેંદી પડ્યો, એમ મેં જોયું. કોસલ દેશનાં રાજારાણીને તો મેં કચારનાં ઠેકાણે પાડી દીધાં છે; પરંતુ તેમનો પુત્ર જીવતો છટકી ગયો છે, તેથી અવોરનવાર મને આમ ડર લાગ્યા કરે છે. એકાદ વાર તે મારા હાથમાં આવી જાય, તો પછી હું હંમેશને માટે તેની નિરાંત કરી દઈ ! ’

રાજાને મોઢે આ વાત સાંભળી દીધાવુને વેરનો ઊલ્લસ ફરી ચડી આવ્યો. તેણે તરત જ રાજાના કંઈ પકડી પોતાની તલવાર ઉગામી, તથા કહ્યું, ‘ હે રાજા, હું જ કોસલરાજાનો પુત્ર દીધાવુ છું. મારાં માતાપિતાનું વેર લેવા તમારી પાસે છૂપે વેશે રહ્યો છું. આજ હવે મારું વેર વસૂલ કરવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે. ’

બ્રહ્મહત્ત આ જોઈ ચોંકી ઊઠ્યો. તે ગભરાઈ જઈ દીધાવુને પગે પડ્યો, તથા પોતાની અત્યાર સુધીની મિત્રતાને ખાતર પણ પોતાને જીવતદાન દેવા માટે કરગરવા લાગ્યો.

એક બાજુ પોતાના દુશ્મનની આવી દીન અવસ્થા જોઈને તથા બીજી બાજુ પોતાના પિતાના છેલ્લા શબ્દો યાદ લાવીને દીધાવુએ હાથમાંની તલવાર ફેંકી દીધી. પછી તે બોલ્યો, “ હે રાજા, જીવતદાન તો હવે તમારે મને આપવાનું છે. કારણ કે, વેર વાળવાનો લાગ જોઈને પહેલાં મેં ત્રણ વાર તમારા ઉપર તલવાર ઉગામી હતી.

પરંતુ મારા પિતાના અંતિમ શબ્દો યાદ આવવાથી, દરેક વખતે મેં મારી તલવાર પાછી મ્યાન કરી દીધી હતી. મારા પિતાએ કહ્યું હતું કે, ‘બાપુ, લાંબું જીવન નહિ, ટૂંકું જીવન નહિ. વેરથી વેર નહિ શમે, અવેરથી જ વેર શમે.’ અત્યારે પણ એ શબ્દો યાદ લાવીને મેં મારી તલવાર ફેંકી દીધી છે. હવે તો તમારે જ મને જીવતદાન આપવાનું રહે છે.”

ત્યાર બાદ બ્રહ્મહત્તે તથા દીધાવુકુમારે એકબીજાનો હાથ ઝાલી, અન્યોન્ય વેર ત્યાગવાના શપથ લઈ, એકબીજાને જીવતદાન આપ્યું.

પછી રાજ તથા દીધાવુકુમાર રથમાં બેસી નગરમાં પાછા આવ્યા. રાજએ તરત જ દરબાર ભરીને પોતાના સર્વ દરબારીઓને તેડાવ્યા; અને તેમને પૂછ્યું કે, ‘કોસલરાજ દીધીતિનો પુત્ર આપણા હાથમાં આવે તો તેનું શું કરવું ?’

કેટલાકે જવાબ આપ્યો, ‘તેના હાથ કાપી નાખવા;’ કેટલાકે કહ્યું, ‘તેના પગ કાપી નાખવા;’ કેટલાકે કહ્યું, ‘તેનાં નાકકાન કાપી નાખવાં;’ અને કેટલાકે કહ્યું કે, ‘તેનું માથું કાપી નાખવું.’

ત્યાર બાદ બ્રહ્મહત્તે દીધાવુને આગળ ધરીને કહ્યું, ‘જુઓ, આ પોતે જ કોસલરાજનો પુત્ર દીધાવુ છે.’ પછી વનમાં બનેલી હડીકત સૌને કહી સંભળાવીને રાજએ જાહેર કર્યું કે, ‘દીધાવુએ મને જીવતદાન દીધું

છે, અને મેં તેને જીવતદાન દીધું છે. માટે હવેથી કાઈ એ તેને કાંઈ કરવાનું નથી. ’

પછી દીધાવુ તરફ ફરીને રાજાએ તેને પૂછ્યું, ‘કુમાર, મરણકાળે તારા પિતાએ તને જ લાંબું ન જોવાનું કે ટૂંકું ન જોવાનું વગેરે કહ્યું હતું, તેનો અર્થ હવે તું મને કહી સંભળાવ. ’

કુમારે કહ્યું, “ ‘લાંબું જોઈશ મા’ એટલે કે ચિરકાળ વેર લંબાવ્યા કરીશ મા. ‘ટૂંકું જોઈશ મા’ એટલે કે વાતવાતમાં મૈત્રી તોડીશ મા. ‘વેરે વેર નહિ શમે’ એટલે કે મહારાજ મારાં માતાપિતાને મારી નાખ્યાં, માટે હું મહારાજને મારી નાખું; તો મહારાજના પક્ષવાળાઓ પાછા મને મારી નાખે, અને મારા પક્ષવાળાઓ તેમને મારી નાખે; એમ વેર લાંબું ચાલ્યા જ કરે, અને તેનો કદાપિ અંત આવે નહિ. પરંતુ હવે આપણે પરસ્પર વેર તજવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, એટલે અવેરથી આપણું વેર કાયમને માટે શમી ગયું. એ મારા પિતાએ કહેલાનો અર્થ છે. ”

તે સાંભળી, પ્રસન્ન થઈ, રાજાએ દીધાવુ કુમારને પોતાની પુત્રી પરણાવી, તથા તેનું કાસલ દેશનું રાજ્ય તેને પાછું સોંપ્યું.

વેરની પરંપરા

એક ગામમાં એક કુટુંબી પુરુષ મરી જતાં તેનો દીકરો ધરતું અને ખેતરતું કામ સંભાળવા લાગ્યો. ઉપરાંત, પોતાની વિધવા ધરડી માની બધી સેવાચાકરી પણ તે કરતો. તેની માએ તેને એક દિવસ કહ્યું : ' ખેતરતું, ધરતું, અને મારું એમ બધાં કામ એકલે હાથે કરવા જતાં તને બહુ ધસારો પડે છે; માટે તું હવે વહુ લાવ.'

છોકરાએ કહ્યું : ' મને કશો ધસારો પડતો નથી; તથા પારકા ધરની દીકરીને વહુ તરીકે લાવું, તો પણ તે તારી બરાબર સંભાળ રાખશે તેની શી ખાતરી ? તેના કરતાં હમણાં જન્મ ચાલે છે તેમ જ ભલે ચાલતું ! '

છતાં માએ તો, દીકરાના સુખનો વિચાર કરી, એક સારા ધરની કન્યા સાથે તેને પરણાવી દીધો.

પરંતુ તે વહુ વાંઝણી નીકળી. તેને કાંઈ સંતાન જ ન થયું. માએ દીકરાને કહ્યું : ' તું ફરી પરણ. સંતાન વગર તો વંશ બચ ! '

દીકરાએ કહ્યું : ' તારે તો ધર સંભાળનાર એકે માણસની જરૂર હતી; તે માણસ તને મળ્યું છે. હવે પાછા વંશની ચિંતા કરી, બીજી વહુ ધરમાં લાવીએ, તો ઓછો જ વહોરી લાવવા જેવું થાય ! '

છતાં માએ આગ્રહ ચાલુ રાખ્યો. ત્યારે વહુએ વિચાર્યું કે, માનો આગ્રહ છે એટલે દીકરો આજ નહિ ને કાલે પણ કપૂલ થશે જ; તે વખતે ગમે તે સ્ત્રી શોક તરીકે આવે, તેના કરતાં હું પોતે જ સારી જોઈને કાઈ કન્યા શોધી લાવું તો કેવું ?

એમ વિચારી તેણે એક સારી કન્યા શોધી કાઢી. અને પોતાના પતિને તેની સાથે પરણાવી દીધો. નવી વહુ ખહુ સાલસ હતી. જૂની વહુ તેને રોજ પોતાને હાથે રાંધીને જમાડતી. તેણે નવી વહુને કહી રાખ્યું હતું કે, તને દહાડા રહે ત્યારે મને એ ખુશખબર સૌથી પહેલાં કહેવી.

તે પ્રમાણે નવી વહુને દહાડા રહ્યા, એટલે તેણે એ વાત જૂની વહુને કહી. જૂની વહુએ છાનામાના કશીકે દવા તેના ખાવામાં ભેળવી દીધી; એટલે બીજા જ મહિને નવી વહુને કસુવાવડ થઈ ગઈ. થોડાં મહિના પછી નવી વહુને ફરીથી દહાડા રહ્યા. તેણે તે વ્રાત જૂની વહુને કહી. આ વખતે પણ જૂની વહુએ તેને છાનામાના દવા ખવરાવી દીધી, એટલે તેને કસુવાવડ થઈ ગઈ.

પાસેની પડોશણે આ જોઈ વિચાર કર્યો. તેણે નવી વહુને સમજાણ પાડી કે, તને છોકરાં થાય તો તું ધરની માલિક થઈ બેસે, તે માટે તારી શોક તને કશું ખવરાવીને કસુવાવડ કરાવી દે છે. માટે હવે તને દહાડા રહે ત્યારે તેને ખબર પડવા ન દર્શા, અને તેના હાથનું કશું ખાઈશ પીશ નહિ.

નવી વહુએ હવે તેમ કર્યું. પણ જ્યારે તેના પેટ વગેરેના આકાર ઉપરથી જૂનીને ખબર પડી, ત્યારે તે નવી વહુને વઢવા લાગી કે, તે દહાડા રહ્યાની ખબર મને કેમ ન કહી?

નવીએ કથો સીધો જવાબ ન આપ્યો. પણ જૂની વહુ સમજી ગઈ કે, નવી વહુને મારા ઉપર વહેમ ગયો છે.

તે હવે તેને દવા ખવરાવવાનો કંઈક ઉપાય શોધવા લાગી. એક વખત લાગ જોઈ તેણે થોડી દવા નવી વહુના ખોરાકમાં ભેળવી દીધી. નવી વહુએ તે ખોરાક ખાધો; પરંતુ આ વખતે ગર્ભ મોટો થઈ ગયો હતો એટલે ગળી પડ્યો નહિ. પણ નવી વહુનું શરીર તે પીડામાં લાગી ગયું.

મરતી વખતે તેણે ખૂબો પાડી પાડીને જૂની વહુને સંભળાવ્યું કે, 'તેં મારાં ત્રણ છોકરાં માર્યાં, અને છેવટે મારો પણ જીવ લીધો. હવે પછીને જન્મે હું તારાં ત્રણ છોકરાં ખાઈ અને તને પણ ખાઈ ત્યારે ખરી !'

મરતી વખતની આ કારમી ઇચ્છાથી નવી વહુ ખીજ જન્મે તે જ ધરમાં બિલાડી થઈને જન્મી. નવી વહુના મરવાનું કારણ જાણી જૂની વહુને તેના પતિએ એટલો બધો ઠોરમાર માર્યો કે, તે પણ થોડા દિવસમાં મરી ગઈ અને એ જ ધરમાં મરથી થઈને જન્મી.

આ મરથીએ ઈંડાં મૂક્યાં કે તરત પેલી બિલાડી આવીને ખાઈ ગઈ. ત્રણ વખત બિલાડીએ આમ જ કર્યું, અને પછી તો તેણે મરથીને જ પકડી. મરથીએ મરતી

વખતે વિચાર્યું કે, આ બિલાડી ત્રણ વખત મારાં ઈંડાં ખાઈ ગઈ અને હવે મને પોતાને જ ખાય છે; તો હવે પછીને જન્મે હું તેને અને તેની સંતતિને ખાઈ એવું થજો.

પછીને જન્મે મરઘી વાધણ થઈ અને બિલાડી હરણી થઈ. હરણીએ ત્રણ વખત ખર્યાને જન્મે આપ્યો, પણ દરેક વખતે પેલી વાધણ તે ખર્યાને ખાઈ ગઈ. પછી તો વાધણે હરણીને જ પકડી. મરતી વખતે હરણીએ વિચાર્યું કે, આ વાધણ ત્રણ વખત મારાં ખર્યાને ખાઈ ગઈ, અને હવે મને જ ખાવા લાગી છે. તો હવે પછીને જન્મે હું તેને અને તેની સંતતિને ખાઈ એવું થજો.

પછીને જન્મે હરણી (એટલે કે નવી વહુ) શ્રાવસ્તિ નગરીમાં એક શ્રીમંત ધરમાં દીકરી તરીકે જન્મી. તેનું નામ ભદ્રા પાડવામાં આવ્યું. અને પેલી વાધણ (એટલે કે જૂની વહુ) તે જ નગરીમાં તેવા જ સુખી ધરમાં દીકરી તરીકે જન્મી. તેનું નામ ધન્યા પાડવામાં આવ્યું. નસીબજોગે તે બંનેનાં લગ્ન સુખાહુ નામના એક જ પતિ વેરે થયાં. ભદ્રા (એટલે કે નવી વહુ) આ વખતે પહેલી પરણી હતી. પરંતુ તેને સંતાન ન થવાથી તે પોતે જ ધન્યાને સમજાવીને શોક તરીકે ધરમાં લાવી. ધન્યાએ થોડા મહિના બાદ પુત્રને જન્મ આપ્યો. ભદ્રા તે પુત્રને જાતે જ ખરાખર સાચવતી તથા ઉછેરતી. આજીવનજીવન આડોશીપાડોશી ભદ્રાનાં ખૂબ વખાણ કરતાં. ધન્યા પણ ભદ્રાની મમતાથી ગળગળી થઈ જતી.

પણ જ્યારે ચારે તરફ ડાઈને વહેમ પડે તેવું ન રહ્યું, ત્યારે ભદ્રાએ તે છોકરાને મારી નાખ્યો. ડાઈને કંશી ખખર પડી નહિ; અને અધાંની સાથે ભદ્રા પણ ખૂબ શોક કરતી છાતી ફૂટવા લાગી !

થોડા મહિના બાદ ધન્યાએ ફરીથી પુત્રને જન્મ આપ્યો. ભદ્રા આ વખતે બહુ જ કાળજીથી અને જતનથી તે પુત્રને ઉછેરવા લાગી. અધાં તેની કાળજી અને સાચવણીથી રાજી રાજી થઈ ગયાં. પછી જ્યારે ડાઈને વહેમ પડે તેવું ન રહ્યું, ત્યારે તેણે તે છોકરાને પણ છાનોમાનો મારી નાખ્યો. સૌ ભારે શોક કરવા લાગ્યાં.

પરંતુ આ વખતે ધન્યાને મનમાં વહેમ આવ્યો કે, ભદ્રા જ મારાં છોકરાંને મારી નાખે છે. પણ ભદ્રાની ખ્યાતિ એવી સારી હતી કે, ધન્યા પોતાનો વહેમ ડાઈને કહી શકી નહિ. પણ ત્રીજી વખત જ્યારે તે ગર્ભવતી થઈ, ત્યારે તેણે પતિને કહ્યું કે, આ વખતે હું સુવાવડ માટે મારે પિયર જ જઈશ, અને પછી છોકરો બરાબર મોટો થશે ત્યારે જ પાછી આવીશ.

પતિએ તરત એ વાત કબૂલ રાખી. ધન્યાએ પોતાને પિયર એક સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો. ભદ્રા આ તરફ ધન્યાને તથા તેના પુત્રને તેડી લાવવા પતિ ઉપર દયાણુ કરવા લાગી.

છેવટે, ભદ્રા તથા તેનો પતિ બંને જણ ધન્યાને તેડી લાવવા તેને પિયર ગયાં અને તેને તથા તેના પુત્રને

લઈને પોતાના ઘર તરફ આવવા નીકળ્યાં. ધન્યા ભદ્રાના મોં સામું જોઈ જોઈને બહુ દુઃખી થવા લાગી. એને એમ જ લાગવા માંડ્યું કે, ઘેર પહોંચતાં જ ભદ્રા એક-એ દિવસમાં છોકરાને મારી નાખશે. પણ ભદ્રાની આખર એટલી બધી સારી હતી, તથા પતિને પણ ભદ્રા ઉપર એટલો બધો વિશ્વાસ હતો કે, ધન્યા કશું મોંએ કહી શકી નહિ. ભદ્રા હસતી હસતી વારંવાર છોકરા સામું જ જોયા કરતી. તેવામાં એક વખત ધન્યાએ ભદ્રાની આંખમાં એવો વિકાર જોયો કે, તે પોતાના છોકરાને લઈને પાછી દોડી; અને માર્ગમાં એક સ્થળે ખુદ્ધ ભગવાન ઉપદેશ આપતા હતા ત્યાં જઈ, તેમના ચરણમાં તેણે પોતાના છોકરાને મૂકી દીધો. પાછળ જ તેનો પતિ અને ભદ્રા પણ દોડતાં દોડતાં આવ્યાં.

ખુદ્ધ ભગવાન બધું સમજી ગયા. તેમણે તે બંધાને પાસે બેસાડીને, એક જન્મનું વેર બીજા જન્મમાં કેવી રીતે ચાલ્યા કરે છે, અને તે જન્મનું વેર પાછું તેની પછીના જન્મમાં કેવું ચાલ્યા કરે છે, તે વિષે એક વાત ઉપાડી. એક જન્મમાં એક નોળિયાએ સાપને માર્યો; પછીના જન્મમાં તે સાપે વાધ થઈને, હરણ બનેલા નોળિયાને માર્યો; ઇત્યાદિ. પછી જન્મોજન્મ એ વેરને એમ ચાલ્યા કરતું તથા વધતું જતું બતાવીને ભગવાને કહ્યું કે, આ વેર-ચક્રને અટકાવવાનો સાચો ઉપાય એ છે કે, વેરને પ્રેમથી ભૂંસી કાઢવું. વેરનો બહલો લેવાથી વેરનો અંત આવતો નથી, પણ નવું વેર પાછું જીલું થાય છે.

પુદ્ગ ભગવાનના આ ઉપદેશની અસર ખાસ કરીને ખંને વહુઓ ઉપર ભારે થઈ. જાણે તેમના જ પૂર્વજન્મની વાત જાણી લઈને ભગવાન આ ખંધું ન સંભળાવતા હોય ! ભદ્રાની આંખમાંથી ચોધાર આંસુ વહેવા લાગ્યાં. તે જાહીને ખોટ્યા વિના ભગવાનને ચરણે પડી, અને પછી ધીમે ધીમે જાહીને ધન્યા પાસે ગઈ અને તેના ખોળામાં માથું મૂકી ધ્રૂસકે ધ્રૂસકે રડવા લાગી. ધન્યાની આંખમાં પણ આંસુ માતાં ન હતાં. તેણે પણ ભદ્રાનું માથું જાયું કરી દૃઢ્ય સરસું દાખ્યું, અને પછી પોતાના પતિના ખોળામાંથી પોતાનો દીકરો લઈને પોતાને હાથે ભદ્રાના ખોળામાં મૂકી દીધો !

ભદ્રા રડતી રડતી તે છોકરાના મોં સામું જોઈ રહી, અને પછી તરત તે છોકરાને છાતી સરસો લઈ, પુદ્ગ ભગવાનને ચરણે પડી.

આમ, ત્રણ ત્રણ જન્મથી ચાલતા આવેલા વેરનો, ભગવાનના ચરણ સમક્ષ, અંત આવી ગયો !

ભાઈ ભાઈનો ઝઘડો

શાક્યવંશી ક્ષત્રિયો અને કૌલીયવંશી ક્ષત્રિયો ભાઈ ભાઈ થાય. તેઓ રોહિણી નદીને સામસામે કાંઠે આવેલાં બે ગામમાં રહે. શાક્યો કપિલવસ્તુ ગામમાં અને કૌલીયો કૌલીય ગામમાં.

બંનેએ મળીને રોહિણી નદીના નાના પ્રવાહને બંધ વડે બાંધી લીધા હતા; અને પછી તે પાણી વડે તે લોહિ પોતપોતાનાં ખેતરોમાં ડાંગરની ખેતી કરતા.

જઠ મહિનો આવ્યો, તે વખતે રોપ કરાવા માંડ્યા. એટલે બંને ગામનાં ખેતરોમાં કામ કરતા મજૂરો ભેગા થયા. કૌલીય ગામવાળા બોલ્યા : “આ પાણી જે બંને બાબુનાં ખેતરોમાં વાળીશું, તો નહિ તમને પૂરતું થાય અને નહિ અમને પૂરતું થાય. અમારો પાક તો હવે એક પાણીથી જ તૈયાર થઈ જાય તેવો છે; માટે બધું પાણી અમને વાળી લેવા દો.”

જવાબમાં સામાવાળા બોલ્યા : “તમે તમારા કોઠાર ભરી લો, એટલે પછી અમે અમારાં ઘરેણાંગાંઠાં અને પૈસાટકા લઈ, તમારે આંગણે લીખ માગતા થઈએ કેમ ?

અમારો પાક પણ એક જ પાણીથી તૈયાર થાય તેવો છે, એટલે આ પાણી અમને જ લેવા દો !”

“ ના, એ નહિ અને ! અમે નહિ લેવા દઈએ ! ”

“ અમે પણ નહિ લેવા દઈએ ! ”

એવી બોલાબોલીમાંથી એકે જાડી સામાને તમાચો લગાવી દીધો. પેલાએ પણ સામે દીધો. એમાંથી વાત વધી; અને પછી તો એકબીજાના માલિકોના કુળના ગોટાળાઓ સામસામા કહી ખતાવી, તેઓ ગાળાગાળી અને મારામારી ઉપર આવી ગયા.

એમ થોડું વઢી-ઝઘડી તેઓ પોતપોતાના માલિકો પાસે ફરિયાદ કરતા દોડ્યા. માલિકો પણ તે સાંભળી હથિયાર લઈ નીકળી આવ્યા અને નદી આગળ ભેગા થયા.

“ આવી જઓ, જોઈએ તો ખરા તમે આવા આવાનું જોર ! ”

“ આવી જઓ, અમે પણ જોઈએ તમે તેવા તેવાનું જોર ! ”

થોડી વારમાં તલવારો ખેંચાઈ હોત અને સામ-સામે લોહી રેડાયું હોત. પરંતુ તેવામાં તેઓની વચ્ચે પડીને એક જણ બોલ્યો :

“ ભાઈઓ, જરા સાંભળો. આ પાણીની કિંમત કટલી ગણો છો ? ”

“ પાણીની વળી શી કિંમત ? બહુ તો એક ફસલ જટલી ! ”

“ હવે, એક ક્ષત્રિયવંશી માણસના જીવની કિંમત શી ગણો છો ? ”

“ ક્ષત્રિયના જીવની તે વળી કિંમત ગણાય ? તે તો અમૂલ્ય કહેવાય. ”

“ તો પછી, ભાઈઓ, થોડીક ફસલ જટલી કિંમતના પાણી માટે તમે ક્ષત્રિય ભાઈ ભાઈ સેંકડોની સંખ્યામાં કપાઈ મરવા તૈયાર થયા છો, એમાં શું ડહાપણ છે ? ”

કોઈ પક્ષવાળા આ સવાલનો જવાબ આપી શક્યા નહિ. બંને પક્ષ ઠંડા પડી અધડાનો સમજપૂર્વક નિવેડો લાવી, સામસામે એકબીજાને ભેટી, પોતપોતાને ઘેર ગયા.

આ અધડો અટકાવવા વચ્ચે પડનાર એ પુરુષ કોણ હતો ? પછીથી બુદ્ધ ભગવાન તરીકે આખા જગતમાં જે જાણીતા થયા, તે પુરુષ જ તે હતા.

લડાઈ

જલચર પંખીઓનો રાજા હંસ એક સરોવરને કિનારે રહેતો હતો. સ્થલચર પંખીઓનો રાજા મોર એક પર્વત ઉપર રહેતો હતો. બંનેનાં રાજ્ય મોટાં હતાં તથા પાસે પાસે આવેલાં હતાં.

એક વખત હંસના રાજ્ય-માંથી એક બગલો ફરતો ફરતો મોરના રાજ્યમાં ગયો. તે ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યો. ત્યાંનાં પંખી-ઓએ તેને પૂછ્યું : “ તને અમારું રાજ્ય કેવું લાગે છે ? તથા અમારો રાજા કેવો છે ? ”

બગલો તુચ્છકારથી હસીને બોલ્યો : “ આવો મારવાડ જવો

નિર્જળ દેશ, અને સ્ત્રીઓની પેઠે રંગબેરંગી ટીલડીઓ પહેરીને ફરતો તમારો રાજા ! વાહ દેશ, વાહ રાજા ! ”

પંખીઓએ કહ્યું : “ કમળની પાંખડીઓ ફેલી આનારો તમારો રાજા અને કાઠવક્રીચડથી સડચા કરતો તમારો દેશ ! શા મોંએ તું અમારી નિંદા કરે છે ? ”

પછી તે વાતવાતમાંથી બોલાબોલી અને બોલા-બોલીમાંથી મારામારી થઈ બેઠી ! એટલે નગરના કોટવાળે તે બધાંને પકડીને મોરરાજા પાસે રજૂ કર્યાં.

પંખીઓએ પોતાના બચાવમાં કહ્યું : “ મહારાજ, આ દુષ્ટ બગલો આપણા રાજ્યમાં આવી, આપની અને આપણા રાષ્ટ્રની આમ આમ નિંદા કરે છે. ”

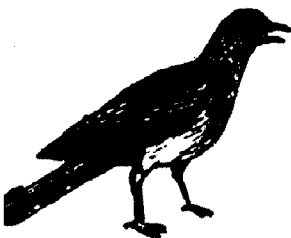
ભોરરાજ આ સાંભળી ગુસ્સે થઈ ગયો અને તેણે બગલાને કહ્યું : “ જા, હમણાં જ જઈને તારા રાજાને કહે કે, અમે લડવા આવીએ છીએ; રણમેદાનમાં જણાશે કે, કોણ સ્ત્રી જેવું છે અને કોણ શૂરવીર છે. ”

ભોરરાજનો વજીર ગીધ વચ્ચે પડ્યો. તેણે કહ્યું : “ આવી નકામી વાતમાંથી તે લડાઈતું કહેણ મોકલાતું હશે? અને લડાઈથી કશી બાબતનો ફેંસલો થાય ખરો? લડાઈમાં શૂરવીર જ જીતે અથવા જે સાચો હોય તે જ જીતે,

અમ શી રીતે કહેવાય? ”

ભોરે ગીધને ધમકાવી ચૂપ કરી દીધો. અને બગલો ભોરરાજનો સંદેશો લઈ વિદાય થયો.

થોડા વખતમાં ખંને રાજાએ વચ્ચે ભોરે લડાઈ થઈ. બહાદુરીથી લડવા છતાં ભોરરાજનું ધણું લશ્કર હણાયું. તેણે હવે યુક્તિનો આશરો લીધો. થોડા કાગડાઓને સમજાવે

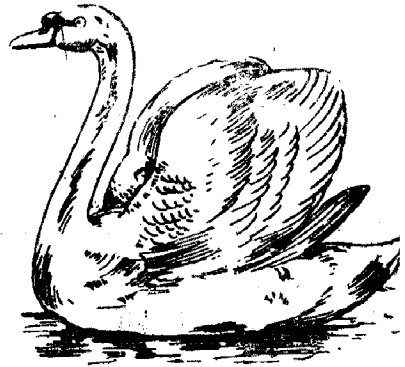

તેણે હંસરાજના રાજ્યમાં મોકલ્યા. કાગડાઓએ હંસરાજ પાસે જઈને મોરરાજની નિંદા કરવા માંડી. 'એ કુષ્ટ મોરરાજને ન લડવાનું સમજાવવા જતાં તેણે અમને દેશનિકાલ કર્યા છે, ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ.'

હંસરાજએ ખુશીથી તે કાગડાઓને પોતાના કિલ્લામાં આશરો આપ્યો. લાગ જોઈ, એક દહાડો તેઓએ કિલ્લો ચારે બાજુથી સળગાવી મૂક્યો. ભારે દોડધામ અને હોહા થઈ ગઈ. આ લાગ સાધી મોરરાજએ પોતાનું રથુંસથું લશ્કર એકઠું કરી હંસરાજ ઉપર હુમલો કર્યો.

હંસરાજ હાર્યો અને માંડ જીવ બચાવી નાસી છૂટ્યો.

ગીધે હવે મોરરાજને કહ્યું: "આપણે જીત્યા ખરા, પણ તે આપણા બળથી જીત્યા નથી. હંસરાજ અત્યારે નાસી ગયો છે, પણ જરૂર તે ફરી લશ્કર ભેગું કરીને થોડા દિવસમાં

પાછો આવશે. ચોમાસું બેસશે એટલે જળચર પંખીઓ ખમણું જોર કરી શકશે, અને આપણે આ કીચડવાળા દેશમાં ફાવીશું નહિ. માટે આ નાહક ઊભી થયેલી લડાઈ અહીંથી જ પતાવી દો, અને હંસરાજ સાથે સુલેહ કરી તેનું રાજ્ય પાછું આપી તેને રાજી કરો. તો જ આ વધતા જતા વેરનો અંત આવશે."

ભોરરાબજીએ ગીધનું કહ્યું ન માન્યું. તેણે તો હંસરાબને પોતાની સાથે કેદી તરીકે લઈને જ પોતાને દેશ પાછા ફરવાનો નિરધાર કર્યો.

સારસ

ખીજી બાબુ હંસરાબના વજીર ચાતકે સારસોની એક ટુકડીને પાછળથી ભોરરાબની રાજધાની ઉપર હુમલો કરવા મોકલી. રાજધાનીમાં રાખેલું ભોરરાબનું થોડુંધાણું લશ્કર કપાઈ ગયું અને સારસોએ ભોરરાબની રાણી-ચોની માઠી વલે કરી.

આ સમાચાર મળતાં જ પોતાની રાણીચોને છોડાવવા ભોરરાબજીએ પોતાના લશ્કર સાથે રાજધાની તરફ દોડી જવાનો વિચાર કર્યો.

તે વખતે ગીધે તેને ફરીથી કહ્યું કે, એમ કરીશું તો હંસરાબ આપણી પાછળથી ખીજો હુમલો કરશે. તેના કરતાં હવે આ કારમી લડાઈ લંબાવવાને બદલે હંસરાબ સાથે દોસ્તી કરીને બધો ઝંખડો પતાવી દો. આપણે તેને રાજ્ય પાછું આપીશું, તો હજી આપણો હાથ જીત્યો રહેશે અને તે તરત આપણો દોસ્ત થશે.

ભોરરાબને હવે કંઈક સમજ આવી. તેણે હંસરાબ સાથે સુલેહ કરવા ગીધને જ મોકલ્યો.

ગીધે જઈને હંસરાબને કહ્યું : “ આ લડાઈ નકામી જાણી થઈ છે. એને લંબાવવાથી આપસઆપસમાં વેર

વધતું જાય છે. મોરરાજને તમારી સામે કશો દ્રેષ નથી. તે તમારી મિત્રતા જ ઇચ્છે છે. તમારું રાજ્ય તે તમને પાછું આપે છે, અને તમને જાતે મળી દોસ્તી કરવા માગે છે.”

ચાતક

હંસરાજને થયું કે, આમાં પણ કાગડાઓ જવું કંઈક કાવતરું તો ન હોય ! પરંતુ હંસરાજના વજર ચાતકે હંસરાજને સમજાવ્યો;

અને મોરરાજ જાતે દોસ્તી કરવા આવતો હોય, તો પ્રેમથી તેનો સત્કાર કરવો, એવી સલાહ આપી.

હંસરાજ કબૂલ થયો. તેણે પોતાના રાજ્યમાં ચારે તરફ તોરણો બંધાવ્યાં અને ઉત્સવ કરાવ્યો. મોરરાજ આવ્યો ત્યારે તે તેને સામે લેવા ગયો અને પ્રેમથી ભેટ્યો. પછી બંને જણા દરબારમાં એક જ સિંહાસન ઉપર બેઠા. નજીવી વાતમાંથી કેવી કારમી લડાઈ ઊભી થઈ, તેનો વિચાર કરી બંને પરતાવા લાગ્યા.

મોરરાજ થોડા દિવસ હંસરાજની પરોણાગત આખી પોતાને દેશ પાછો કર્યો, ત્યારે હંસરાજની સાચી દોસ્તી પણ સાથે લેતો ગયો.

૫

તકરારનો છેડો

તકરાર હંમેશાં બંને પક્ષની સંકારણીથી જ આગળ વધે છે. શરૂઆત ભલે એક પક્ષે કરી હોય; પરંતુ સામે પક્ષ તેમાં ન જોડાય, તો તકરાર ઊભી જ ન થાય. તકરાર એક વાર ઊભી થયા પછી બંને પક્ષ તેમાં સામસામાં કારણો આપ્યા કરે છે, એટલે તે લંબાયા કરે છે. જો બેમાંથી એક પક્ષ પણ તે તકરાર ઊભી થવામાં પોતે આપેલો ક્ષણો જોઈ લે અને સમજી જાય, તો તરત તકરારનો છેડો આવી જાય.

બુદ્ધ ભગવાનના સમયની વાત છે. વિશાખા બુદ્ધ ભગવાનની પરમ ભક્ત અને ધનિક શિષ્યા હતી. બુદ્ધ ભગવાનના શિષ્યોને તેના ઘરમાં જ્યારે જોઈએ ત્યારે અન્નપાન નિતર મળતાં.

એક વખત એક વૃદ્ધ ભિક્ષુ પોતાની સંભાળ હેઠળના એક જુવાનિયા ભિક્ષુ સાથે વહેલી સવારે વિશાખાને ઘેર ભિક્ષા માગવા ગયો. વિશાખાને ત્યાં કાંજી પીધા બાદ, પેલા જુવાન ભિક્ષુને ત્યાં બેસાડી, વૃદ્ધ ભિક્ષુ બીજાને ઘેર ગયો. તે વખતે વિશાખાના પુત્રની દીકરી પોતાની દાદી વતી ભિક્ષુઓના સત્કારતું કામ સંભાળતી હતી. તે પેલા જુવાન ભિક્ષુ માટે વાસણમાં પાણી ગાળતી હતી, તે

વખતે તે વાસણના હાલતા પાણીમાં પોતાના મોંનું વિચિત્ર રીતે હાલતું દેખાતું પ્રતિબિંબ જોઈને તે હસી પડી. પેલો જીવાન તેને હસતી જોઈને હસવા લાગ્યો. એને હસતો જોઈ તે ઘોલી, 'માથા-મૂંડો મારી સામું જોઈ હસે છે શાનો વળી!' તેના જવાબમાં પેલો ઘોલ્યો : 'તું માથા-મૂંડી, તારો ખાપ માથા-મૂંડો, અને તારી મા પણ માથા-મૂંડી!'

પેલી રડતી રડતી રસોડામાં પોતાની દાદી વિશાખા પાસે દોડી ગઈ. દાદીએ તેને રડવાનું કારણ પૂછ્યું. તેણે દાદીને બધી વાત કહી સંભળાવી. વિશાખા તરત પેલા ભિક્ષુ પાસે આવી અને ઘોલી, 'ભદ્રં! આપ ગુસ્સે શા માટે થાઓ છો? માથાના વાળ મૂંડાવી, ફટલાં વસ્ત્રોની કંથા પહેરી, હાથમાં ઠીબ લઈને ભિક્ષા માટે ફરનાર ભિક્ષુને કાઈ માથા-મૂંડો કહે, તો એમાં ખોટું લગાડવા જેવું શું છે?'

જીવાન ભિક્ષુએ જવાબ આપ્યો : "બાઈ, તમે મારા માથાના વાળ મૂંડાવ્યાનું તો ખરાખર સમજતાં લાગો છો; પણ આણે મને 'માથા-મૂંડો' કહી ખાસુખા ગાળ દીધી, એ તમને સમજતું હોય એમ લાગતું નથી!"

વિશાખા એ જીવાનને કે પોતાની પૌત્રીને સમજાવીને શાંત ન પાડી શકી.

એટલામાં એ જીવાન ભિક્ષુને સંભાળનારો પેલો વૃદ્ધ ભિક્ષુ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે બધી તકરાર જાણ્યા બાદ પેલા જીવાનિયાને ઠપકો આપતાં કહ્યું : "માથું

મૂંડાવી, હાથમાં કટકો ઠીપ લઈને ભિક્ષા માટે દૂરનાર ભિક્ષુને ‘માથા-મૂંડો’ શબ્દમાં ખોટું લગાડવા જવું શું છે?”

એ સાંભળી પેલો જીવાનિયો બોલ્યો : “વાહ! તમે પોતાની આ ઉપાસિકાને કશો ઠપકો આપવાને બહલો મને શા માટે આ બધું સંભળાવો છો? ભિક્ષુને ‘માથા-મૂંડો’ કહી સંબોધવો એ શું યોગ્ય છે?”

એટલામાં બુદ્ધ ભગવાન ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે આ બધી તકરારનું કારણ પૂછ્યું. વિશાખાએ શરૂઆતથી માંડીને બધું કહી સંભળાવ્યું. ભગવાને વિશાખાને કહ્યું : “મારા શિષ્યો માથાના વાળ મૂંડાવી વિચરે છે, તેટલા માટે જ તારી પૌત્રી તેમને ‘માથા-મૂંડો’ કહી સંબોધે, એ શું યોગ્ય છે વારુ? ભિક્ષુ, થનારમાં માથું મૂંડવા સિવાય કે ઠીપ લઈ ભીખ માગવા સિવાય બીજું કશું જ મહત્ત્વ નથી શું?”

આ સાંભળી તરત પેલા જીવાન ભિક્ષુ ઊભો થઈ, હાથ જોડી બોલી ઊઠ્યો : ‘ભગવન્! આ સવાલને આપ જ ખરાખર સમજી શક્યા. મારા આ ઉપાધ્યાય કે આ ઉપાસિકા એ સવાલ સમજી જ ન શક્યાં.’

પછી ‘ભગવાને તેને પણ સંભળાવતાં કહ્યું : ‘માથું મૂંડાવી, અધું છોડી, નિર્વાણ માટે અગ્રેસર થનાર ભિક્ષુએ પણ ગમે ત્યાં દ્રષ્ટિ કરી, અસંયમીપણે કાવે તેમ હસ્યા કરવું એ પણ હીનતા છે; અને હીનતા કે પ્રમાદ ભિક્ષુએ કદી ન સેવવાં જોઈએ.’

આ સાંભળી પેલા જીવાન ભિક્ષુને પોતાની ભૂલ પણ સમજાઈ. તેણે કપ્પૂલ કર્યું કે, ‘પેલી છોકરી તરફ નજર કરી, તેને હસતી જોઈ હું હસવા લાગ્યો ન હોત, તો મારે તેની ગાળ સાંભળવી ન પડત. મેં મારા ભિક્ષુધર્મને ન સંભાળ્યો, એટલે તે એવા શબ્દો બોલી. પરંતુ તે શબ્દો બોલવા તેને માટે યોગ્ય હતા કે નહિ તેની તકરાર માંડવાને બદલે, હું મારી ભૂલ સમજીને જ શાંત થેસી રહ્યો હોત, તો મને વધુ છાજત.’

સાથે ઊભેલા સૌએ તેની આ સમજને વખાણી. પછી ભગવાન ભિક્ષુઓ સાથે પોતાના ઉતારા તરફ વિદાય થયા.

બેની લડાઈમાં ત્રીજો ફાવે

બુદ્ધ ભગવાનના કેટલાક સાધુઓ એક ગામના ઉતારા-માં ચોમાસું કરવા રહ્યા હતા. ગામલોકોએ પોતાની છત પ્રમાણે તેમને ખરછટ કે સુંવાળા એવા કામળા કે કામળી ઓઢવા પાથરવા આપ્યાં હતાં. ચોમાસું પૂરું થતાં સાધુઓ પોતપોતાને મળેલી ચીજો સાથે લઈને કે પાછળ મૂકીને ચાલવા લાગ્યા. છેવટે બે સાધુઓ અને બે ખરછટ ગૂણપાટ તથા એક સુંવાળું ખનૂસ પાછળ બાકી રહ્યાં.

હવે તે બે સાધુમાં તકરાર પડી કે, પેલું સુંવાળું ખનૂસ કોણ લે? તેવામાં તે ગામે થઈને પસાર થતા ઉપનંદ નામે સાધુને તેમણે જોયો. તેઓએ તેને પોતાનો ઝંઘડો પતાવી આપવા વિનંતી કરી. ઉપનંદને આવા ઝંઘડાઓમાં કાળપણું કરવાનો શોખ હતો, અને તેમાંથી તે લાભ પણ ખાટતો. તેણે તરત તે ઝંઘડાનો નિકાલ લાવી આપવાનું કબૂલ કર્યું. અને સાધુને તેણે પેલાં બે ખરછટ ગૂણપાટમાંથી એક એક વહેંચી આપ્યું, અને તકરાર પતાવી આપવાના મહેનતાણા તરીકે પેલું સુંવાળું ખનૂસ પોતે રાખી લીધું!

પેલા બે સાધુઓ મોં વકારીને જોતા રહ્યા. પછી જ્યારે તેઓ બુદ્ધ ભગવાનને મળ્યા, ત્યારે તેમણે ઉપનંદ

વિષે ફરિયાદ કરી. બુદ્ધ ભગવાને જવાબમાં તેમને નીચેની વાત કહી :

ગંગા કિનારે બે જળખિલાડીઓ રહેતી હતી. એક વખત તેમાંની એકે રોહિત જાતનું મોટું માછલું પકડ્યું. પણ તે માછલું તે ખિલાડીને જ જોર કરીને પાણીની અંદર ખેંચી જવા લાગ્યું. ત્યારે તે જળખિલાડીએ ખીજીને કહ્યું કે, 'તું જો મદદ કરે તો આપણે બંને થઈને આને બહાર ખેંચી કાઢીએ, અને પછી બંને જણ આનંદથી તેને ખાઈ એ.'

પેલી ખીજી જળખિલાડી તરત તેની મદદે ગઈ, અને પછી બંનેએ મળીને તે માછલું બહાર ખેંચી કાઢ્યું. રોહિત માછલાનું માથું અને પૂંછડી નકામાં હોય છે; વચ્ચે ભાગ જ સારો ગણાય છે. પેલી બે જળખિલાડી-ઓમાં હવે તકરાર પડી કે, એ માછલાનો વચ્ચે ભાગ કાણ લે? પહેલી ખિલાડી કહે કે, તેને પહેલું મેં પકડ્યું હતું, એટલે મારો હક કહેવાય. ત્યારે ખીજી કહે કે, મેં મદદ ન કરી હોત તો તેને તારે છોડી જ દેવું પડ્યું હોત, માટે મારો હક કહેવાય.

આ તકરાર લાંબી ચાલી; અને તે બેમાંથી કોઈ જ કશી સમજૂતી ઉપર આવવા તૈયાર ન થયું. એવામાં ત્યાં જઈને એક શિયાળ જતું હતું. બંનેએ તેને બોલાવીને વાત કરી, તથા ન્યાયથી ભાગ વહેંચી આપવા જણાવ્યું. શિયાળે કહ્યું કે, ભલભલી મોટી તકરારો મેં ચૂકવી આપી છે; તો આ નાનીશીક તકરારનો તો શો

હિસાબ? પણ તમે બંને મારો ચુકાદો કબૂલ રાખવા બંધાઓ, તો જ હું તમારા ગ્રંથકામાં વચ્ચે પડું!

-બંને જળખિલાડીઓ તેનો ચુકાદો માથે ચડાવવા કબૂલ થઈ. પછી શિયાળે પેલા માછલાના ત્રણ ટુકડા કર્યા: માથું પહેલીને આપ્યું, પૂંછડું બીજીને આપ્યું, અને વચ્ચે ભાગ પોતાની મહેનતના બદલા તરીકે લઈને રસ્તો પકડ્યો!

બંને જળખિલાડીઓ મોં વકાસીને જઈ રહી. પછી તેમાંની પહેલી બેલી કે, જે આપણે બંનેએ સમજીને વચ્ચે ભાગ થોડો થોડો લીધો હોત, તો આમ એકને નર્થું સૂકું માથું અને બીજીને ચવડ પૂંછડું ચાવવાનો વારો ન આવત!

પેલું શિયાળ જ્યારે વચ્ચે ભાગ લઈને પોતાની શિયાળવી પાસે ગયું, ત્યારે તે રાજી થતી થતી પૂછવા લાગી કે, તમે પાણીમાં પેસી શકતા નથી, છતાં લલલલા માછી-મારના હાથમાં પણ ન આવે તેવા શૈલિત માછલાનો વચ્ચે ભાગ કેવી રીતે લાવ્યા?

શિયાળે કહ્યું: તકરાર પડવાથી પ્રાણીઓ નુકસાનમાં ઊતરે છે; જે જળખિલાડીઓની તકરારમાં મને આ ઉત્તમ માછલાનો ઉત્તમ ભાગ મળ્યો છે.

જે જળમાં જ્યારે તકરાર પડે છે, ત્યારે તેઓ ત્રીજા પાસે ન્યાય કરાવવા દોડે છે. એ ત્રીજે તેમનો કાજ થાય છે અને પોતાનું પેટ ભરે છે! એ ત્રીજે જટલું પડાવી બચે છે, તેનો દશમો ભાગ પણ જે પેલા

બેમાંથી એક જણ જતો કરવા તૈયાર થાય, તો તકરાર જ ઊભી ન થાય, અને બધો લાભ એ બે જણમાં જ વહેંચાય !

૭

કડવી શિખામણ

પુત્ર ભગવાનનો એક શિષ્ય બહુ ક્રોધી અને ચીડિયો હતો. તેની કોઈ ભૂલ ખતાવે કે કોઈ તેને ટોકે, તો તે તરત ગુસ્સે થતો તેને મારવા તડતો. ભગવાનના બાણવામાં આ વાત આવતાં, તેમણે તેને ઘોલાવ્યો અને સમજાવીને કહ્યું કે, આપણી ભૂલ ખતાવનાર તો ખરી રીતે આપણા ઉપર ઉપકાર કરે છે; તે બદલ તેનો આભાર માનવો જોઈએ. તેને બદલે તું તારી ભૂલ કાઢનાર ઉપર ગુસ્સે થઈ તેને મારવા તડે છે, તેમાં તને પોતાને જ નુકસાન છે. આ બાબતમાં કાશીના રાજની એક વાત છે, તે તું સાંભળ :

કાશીના રાજનો પુત્ર બ્રહ્મકુમાર જ્યારે સોળ વર્ષનો થયો, ત્યારે તેના પિતાએ તેને એક-તળિયા બેડાની બેડ, તાડછાંતું છત્ર, તથા એક હજાર સિક્કા આપીને કહ્યું કે, 'આ લે અને તક્ષશિલામાં ગુરુ ખાસે ભણવા જ.' પુત્ર કાશીમાં જ મોટા મોટા પંડિતો હાજર હતા; પણ પ્રાચીન કાળના રાજઓ એમ વિચારતા કે, રાજ્યથી દૂર ગુરુને ત્યાં કુમારોને ભણવા મોકલીએ, તો તેમનું

અભિમાન અને અહંકાર ઝોછાં થાય, તેમનાં શરીર ટાઢ-તડકો વેડી શકે તેવાં ખડતલ થાય, તથા તેમને વિવિધ પ્રકારના લોકજીવનની માહિતી મળે.

બ્રહ્મકુમાર લાંબી મુસાફરી પૂરી કરીને તક્ષશિલા પહોંચ્યો; અને ત્યાં એક બણીતા ગુરુનું ઘર પૂછી, તેમને ત્યાં ગયો. ગુરુએ તેને પૂછ્યું : ' તું ક્યાંથી આવે છે ?'

' કાશીથી. '

' તું કોનો પુત્ર છે ? '

' કાશીના રાબનો. '

' અહીં શા માટે આવ્યો છે ? '

' વિદ્યા ભણવા. '

' વારુ, તું પૈસા આપીને ભણવા માગે છે કે ભણતરના બહલામાં ગુરુને ઘેર કામકાજ કરવાનો છે ? '

' હું પૈસા આપીને ભણવાનો છું, ' એમ કહી તેણે ગુરુ સામે પેલા સિક્કાની ઢગલી કરી.

જ્યો ગુરુને ઘેર કામકાજ કરીને ભણતા, તેજ્યો દિવસે કામ કરે અને રાતે ભણે; પરંતુ જ્યો પૈસા આપીને ભણે, તેજ્યો ગુરુને ઘેર મોટા દીકરાની પેઠે રહે અને માત્ર ભણે. ગુરુ તેમને અશુભ તિથિ સિવાયની તિથિઓએ દિવસે ભણાવે. બ્રહ્મકુમાર એ રીતે રહીને ભણવા લાગ્યો.

એક વાર ગુરુ સાથે તે નાહવા ગયો હતો. રસ્તામાં એક ડોસી ફેતરાં કાઢેલા તલ સૂકવવા બેઠી હતી. બ્રહ્મકુમાર તેમાંથી ચૂઠી ભરી લઈને ખાતો ખાતો

આગળ ચાલ્યો. ડોસીએ તે જોયું ખરું; પરંતુ દૂર દેશાવરનો કાંઈ છોકરો ગુરુને ઘેર ભણવા રહ્યો હશે, તેને મૂઠી તલ ખાવાનું મન થયું, તો ભલે ખાધા, એમ વિચારી તે કાંઈ બોલી નહિ.

પરંતુ બીજા દિવસે પણ તેમ જ બન્યું. ડોસી તો પણ બોલી નહિ. પણ ત્રીજા દિવસેય બ્રહ્મકુમારે એ પ્રમાણે જ મૂઠી ભરી, ત્યારે ડોસી તડૂકી ઊઠી અને રસ્તામાં આવી ધૂમાધૂમ કરવા લાગી.

ગુરુએ પાછા ફરીને તેને પૂછ્યું, 'અમ્મા, શું છે?'

ડોસીએ કહ્યું : 'સ્વામી, તમારો નિશાળિયો મેં સૂકવેલા તલમાંથી આજ એક, કાલે બીજા, અને ત્રીજા દિવસે ત્રીજા એમ મૂઠી ભરી ખાઈ લે છે; એમ તો તે મારું ધર જ ખાઈ નાખશે.'

'અમ્મા, ફિકર ન કરશો; હું તલની કિંમત તમને અપાવીશ.'

ડોસીએ કહ્યું : 'મારે કિંમત નથી જોઈતી; પરંતુ આ છોકરો ફરી એવું ન કરે એવી શિખામણ તેને દેજો, એટલે બસ.'

'લો ત્યારે, અમ્મા તમે નજરે જ જુઓ.' એમ કહી, ગુરુએ કુમારના બે હાથ બે છોકરાઓ વડે પકડાવી, તેના બરડામાં વાંસની લાઠીના ત્રણ ફટકા લગાવી દીધા; તથા ફરીથી આવું ન કરવા કડક તાકીદ આપી.

કુમાર તો ગુરુ ઉપર ગુસ્સે થઈ જઈ, આંખો લાલચોળ કરી, તેમના તરફ પગથી માથા સુધી વારંવાર

જેવા લાગ્યો. ગુરુએ પણ તેનો ગુસ્સો તથા તેની નબર જોઈ લીધાં.

કુમારે પછી લાણતરમાં મન પરોવી પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. પરંતુ, ‘જ્યારે ત્યારે આનો બહલો હું લઈશ અને ગુરુને મારી નંખાવીશ ત્યારે જંપીશ,’ એ જતની ગાંઠ તેણે મનમાં વાળી રાખી. પછી ઘેર જતી વેળા તેણે ગુરુને નમસ્કાર કર્યા અને સ્નેહ બતાવતો હોય તેમ આગ્રહ કરીને કહ્યું કે, ‘હું કાશીનો રાજા થઈશ, ત્યારે આપને તેડું મોકલીશ; આપ જરૂર એક વાર મારે ત્યાં પધારજો.’

કુમારને વિદ્યાભ્યાસ પૂરો કરી પાછો આવેલો જોઈ, તેનો પિતા ધણો રાજી થયો. પછી તે કેવું રાજ્ય કરે છે તે જોવા સારુ, પોતાના જીવતાં જ તેણે કુમારને ગાદીએ બેસાડ્યો. કુમાર એ પ્રમાણે રાજસત્તા ભોગવતો થયો, ત્યારે તેણે પોતાના ગુરુ ઉપરનું વેર યાદ લાવી, તેમને મારી નંખાવવા માટે પોતાની રાજધાનીમાં આવવા તેડું મોકલ્યું. ગુરુએ વિચાર્યું કે, આની હજી ચડતી જીવાની છે; એટલે આ ઉંમરે તેને સમજણ નહિ પાડી શકાય. એમ માની, જ્યારે બ્રહ્મકુમાર મધ્યમ વયનો થયો ત્યારે જ, ‘હવે તેને સમજણ આપી શકાશે’ એમ માની, ગુરુ કાશીમાં આવ્યા. મહેલને દરવાજા ઊભા રહી તેમણે રાજાને કહેવરાવ્યું કે, તક્ષશિલાથી તમારા આચાર્ય આવ્યા છે. રાજાએ ખુશ થઈ તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. ત્યાર બાદ તેમને પોતાની પાસે આવેલા જોઈ, ગુસ્સે થઈ,

આંખો રાતીચીળ કરી, તેમને પગથી માથા સુધી જોતો જોતો તે પોતાના દરબારીઓને સંબોધીને બોલ્યો કે, 'આણે મારેલી લાકડીઓ હજી મને ખરડામાં દુખે છે; આજ તે મરવા માટે જ પોતાની જાતે મારી પાસે આવ્યો છે!' પછી તેણે ગુરુ સામે જોઈને કહ્યું: 'કેમ ગુરુજી, તમને યાદ આવે છે કે, તલની ત્રણ મૂઠીને કારણે તમે મારા બે હાથ પકડાવી મને ત્રણ લાકડીઓ ખરડામાં લગાવી દીધી હતી?'

ગુરુએ શાંતપણે જવાબ આપ્યો: 'સમજી પુરુષ કોઈની અણસમજને વારવા તેને દંડો મારે, તો તે કંઈ તેના ઉપર વેરને લીધે નહિ, પણ તેને સીધે રસ્તે લાવવા માટે કરે છે, એમ જાણવું જોઈએ. હે મહારાજ, મેં જો તે દિવસે તમને તે પ્રમાણે સજા કરીને પણ ચોરી કરતાં ન વાર્યા હોત, તો તમે નાનીમાંથી મોટી ચોરીઓ કરતા કરતા, લાણી રહેતા પહેલાં જ ત્યાંના રાજના કોઈ મોટા અપરાધમાં આવીને, ચોરહુટારુને થતી પ્રાણ-દંડની સજાના ભોગ બન્યા હોત. અત્યારે તમે જ રાજ-ગાદી ભોગવી રહ્યા છો, તે ખરી રીતે મારી તે દિવસની સોટીનો જ પ્રતાપ છે, એમ જાણો.'

ગુરુ રાજને આ પ્રમાણે સમજાવું આપી રહ્યા હતા, ત્યારે પાસે ઊભેલા દરબારીઓ પણ રાજને હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા કે, 'મહારાજ, આપના ગુરુજી ખરું કહે છે.'

રાજાને ગળે પણ એ વાત ખરાબર ઊતરી. તેણે ઊભા થઈ તરત ગુરુને પ્રણામ કર્યા, અને પોતાનો રાજ-

મુગટ તેમને ચરણે ધરી ઈંને કહ્યું કે, ‘ખરેખર, આપે જ મને ખરાબ માર્ગે જતો બચાવીને ક્રોધોતે મરતો બચાવ્યો છે. આ બધું રાજપાટ પણ હું આપને પ્રતાપે જ જીવતો રહી ભોગવી રહ્યો છું. મારે તે બધું આપનું જ છે; આપ તેનો સ્વીકાર કરો !’

ગુરુએ મંદ હસીને કહ્યું : ‘મહારાજ, મારે આ બધું રાજપાટ શું કરવું છે ? તે લલે તમારી પાસે જ રહે. સમજણા રાજના હાથમાં રાજ્યનું હિત જ થશે.’

પછી રાજાએ ગુરુના કુટુંબને તક્ષશિલામાંથી તેડાવી મંગાવીને, ગુરુને પોતાના રાજપુરોહિત બનાવીને, પોતાના રાજ્યમાં જ રાખ્યા.

અંગુલિમાલ લૂંટારો

પૂર્વે અંગુલિમાલ નામે એક નામીયો લૂંટારો હતો. તેણે શ્રાવસ્તીની આસપાસ પુષ્કળ ગામો ઉજ્જડ કરી નાખ્યાં હતાં. તેનું અંગુલિમાલ નામ પડવાનું કારણ એ હતું કે, માણસનો વધ કરી, તે તેની આંગળી કાપી લેતો; પછી એ બધી આંગળીઓની માળા બનાવી તે ગળામાં પહેરતો. એમ કરતાં તે માળા જમ લાંબી થતી બચ, તેમ તે આનંદ પામતો !

એક વખત બુદ્ધ ભગવાન ગામમાંથી ભિક્ષા લઈને, જ દિશામાં અંગુલિમાલ રહેતો હતો, તે દિશા તરફ જતા હતા. રસ્તામાં ગોવાળિયાઓએ અને ખેડૂતોએ તેમને તે માર્ગે ન જવા ખૂબ આગ્રહ કર્યો અને કહ્યું: 'હે સાધુ, તું આ માર્ગે જઈશ મા. સામેના જંગલમાં અંગુલિમાલ નામે ભયંકર લૂંટારો રહે છે. પોતાના ગળામાં પહેરેલી માળામાં વધારો કરવા ખાતર પણ તે તને મારી નાખીને તારી આંગળી કાપી લેશે.'

પરંતુ બુદ્ધ ભગવાન તે કંઈ ઉત્તર આપ્યા વિના સ્થિર પગલે સીધા આગળ વધ્યા. થોડુંક આટ્યા પછી તે અંગુલિમાલની નજરે ચડ્યા. તેમને નિર્ભયપણે આવતા જોઈ અંગુલિમાલ તવાઈ પામી પોતાના મનમાં વિચારવા લાગ્યો, 'આ માર્ગે એકલા આવવાની કોઈ હિંમત

કરતું નથી. જ્યારે દોઈને આ માર્ગે આવવાનું થાય છે, ત્યારે તે ચાળીસપચાસ માણસોના ટોળા સાથે આવે છે. પરંતુ આ માણસ ભારે સાહસથી એકલો ચાલ્યો આવે છે, એ અત્યંત નવાઈની વાત છે. મારે એને બરાબર પાઠ શીખવવો જોઈએ.’

આમ વિચારી, તે પોતાની ઢાલ તથા તલવાર લઈ, વેગથી બુદ્ધ તરફ દોડ્યો, અને ખૂમ પાડીને કહેવા લાગ્યો, ‘હે સાધુ, તું ઊભો રહે.’

બુદ્ધે થોડ્યા વિના ચાલતાં ચાલતાં જ જવાખ આપ્યો : ‘હે અંગુલિમાલ, હું ઊભો છું, અને તું પણ ઊભો રહે!’

અંગુલિમાલને બુદ્ધતું કહેવું સમજ્યું નહિ. તેણે કહ્યું : ‘હે સાધુ, તું ચાલતો હોવા છતાં, ઊભો છું એમ કેમ કહે છે?’

બુદ્ધે થોડ્યા : ‘હે અંગુલિમાલ, પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે પૂર્ણ દયાવાળો હોવાથી હું સ્થિર થયો છું; એ અર્થમાં હું ઊભો છું. પરંતુ પ્રાણીઓ વિષે તારા દૃઢ્યમાં જરા પણ

દયા નથી, તે અર્થમાં તું અસ્થિર છે; તેથી મારી પેઠે તને પણ સ્થિર થવાનું હું કહું છું.’

આ સાંભળી અંગુલિમાલ બુદ્ધ તરફ મીટ માંડીને બેઠા લાગ્યો. સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા વરસાવતી તેમની આંખોની અસર અંગુલિમાલ ઉપર પડી. તેને પોતાનાં ફૂર કર્મો યાદ આવવા લાગ્યાં અને હારે પસ્તાવો થવા લાગ્યો. તેણે બુદ્ધ ભગવાનને કહ્યું : ‘હે મુનિ, તમારા આ શબ્દો સાંભળીને મને મારાં પાપકર્મોના પસ્તાવો થાય છે. હું તેમાંથી બચવા ઇચ્છું છું; તમે મને તમારી સાથે રાખીને સુધારો.’ એમ કહીને અંગુલિમાલ બુદ્ધ ભગવાનને ચરણે પડી તેમનો શિષ્ય બન્યો, અને તેમના ઉપદેશ મુજબ ચાલવા લાગ્યો.

અંગુલિમાલ લિક્ષુ થયાના સમાચાર શ્રાવસ્તી નગરીમાં ફેલાતાં વાર ન લાગી. બુદ્ધે રાજા પાસે અંગુલિમાલના સર્વ અપરાધોની ક્ષમા અપાવી, અને તેને વિહારમાં પોતાની પાસે રાખ્યો.

હવે અંગુલિમાલ જ્યારે શ્રાવસ્તીમાં લિક્ષા માગવા જતો, ત્યારે તેના ઉપર પથ્થરનો, રોડાંનો અને ધૂળનો વરસાદ વરસતો. કારણ કે, તેને હાથે કોઈ ને કોઈના સગાવહાલાનું મૃત્યુ થયું જ હતું. એક વખત તો મારથી તેનું માથું ફૂટી ગયું, તેની કંથા ફાટી ગઈ, અને તે કોહી દહડતે શરીરે બુદ્ધ પાસે આવ્યો.

બુદ્ધે તેને કહ્યું : ‘હે પ્રાણણ, સહન કર. કોઈ તરફ સામે હાથ ઉપાડવાનો વિચાર ન કરીશ. એમ માન કે,

જ પાપોનું ક્ષણ હજારો વર્ષ નરકમાં રહીને ભોગવવું પડત, તે તું આ લોકમાં થોડામાં જ ભોગવી લે છે.’

લોકો તરફથી થતાં અપમાનથી કે ખાવા પડતા મારથી અંગુલિમાલનું ચિત્ત સહેજ પણ ખિન્ન થયું નહિ. બિલકું તેનું મુખ પ્રાણીઓ પ્રત્યે મિત્રતાના ભાવથી પ્રકાશિત રહેવા લાગ્યું, અને જાણે કાંઈ બનતું ન હોય તેમ ભિક્ષા લેવા જવાનું તેણે ચાલુ રાખ્યું.

એક વખત અંગુલિમાલ નગરીમાં ભિક્ષા માગતો ફરતો હતો. તેવામાં તેણે પ્રસવવેદનાથી પીડાતી એક સ્ત્રીને જોઈ. તે સ્ત્રીને બાળક જન્મવાની તૈયારી હતી; પરંતુ કાંઈક કારણથી બાળકનો જન્મ થતો ન હતો. વેદનાથી તે સ્ત્રી પછાડો નાખતી હતી તથા કારમી ચીસો પાડતી હતી. અંગુલિમાલને તેનું આ દુઃખ જોઈ ઘણી દયા આવી. પણ તે લાચાર હતો. વિહારમાં આવી તેણે એ વાત ભગવાનને કહી.

બુદ્ધે તેને કહ્યું : ‘જ, તું તે સ્ત્રી પાસે જઈને એમ કહે કે, અંગુલિમાલે જન્મથી માંડીને જાણીજોઈને કાંઈ પ્રાણીની હિંસા કરી નથી. આ વચન જો સાચું હોય, તો તને તરત મુખ થાઓ.’

નવાઈની વાત એ બની કે, એ પ્રમાણે અંગુલિમાલે જઈને કહ્યું તેની સાથે જ તે સ્ત્રીને છુટકારો થયો અને તેને સુખેથી બાળક અવતર્યું !

અંગુલિમાલ એ જોઈ નવાઈ પામતો કહેવા લાગ્યો :
“અહો ! પહેલાં પાપકર્મ કરવા છતાં પછીથી પણ

માણસ જો જાગે છે, તો તેનું મુખ વાદળાંથી મુક્ત થયેલા ચંદ્રની માફક પ્રકાશે છે. માટે સૌ લોકો મોડા મોડા પણ જાગીને ધર્મનું પાલન કરો. ”

મહાશીલ રાજ

કાશીના રાજને ત્યાં કુમાર જન્મ્યો. પારણામાંથી જ તેનાં લક્ષણ જોઈ ને સૌ કહેતું કે, કોઈ ભગત મહારાજ રાજને ત્યાં ભૂલા પડ્યા છે! ગુરુને ઘેર ભણીગણીને તે પાછો આવ્યો, ત્યારે પણ તેના બાહુબળ કે હથિયારબળ કરતાં તેના શીલબળ અને ગુણબળની ખ્યાતિ જ વધારે જામી હતી. તેનું નામ શીલકુમાર પાડવામાં આવ્યું.

રાજના મરણ પછી તે રાજગાદીએ આવ્યો, ત્યારે રાજકારભારમાં પણ તે અહિંસા, સત્ય વગેરે પાંચ શીલગુણો અનુસાર જ વર્તવા લાગ્યો. કશા નકામા, મોજશોખ ન કરે; પોતાનો ભંડાર કદી ભરાવા ન દે; આખો દિવસ કંઈ ને કંઈ રાજકાજમાં જ મંડ્યો રહે; અને સૌ સાથે પ્રેમ અને ક્ષમાથી જ વર્તે. તેનું નામ હવે મહાશીલ પડ્યું.

લોકો ચારે બાજુ વાતો કરવા લાગ્યા કે, આ રાજના રાજ્યમાં રહેવાશે કેમ કરીને? ચોર-ડાકુ કે ગુનેગારને પણ આ તો સજા કરવાને બદલે પૈસા આપી ધંધે લગાડવા ઇચ્છે છે!

મહાશીલના ખાપે આખા રાજ્યમાંથી એક હજાર મજબૂત તથા શૂરવીર માણસોને ચૂંટી કાઢી, ખવરાવી પિવરાવીને તથા જુદાં જુદાં હથિયારોની કરામતો શિખવાડીને તૈયાર કર્યા હતા. રાજના બોલથી તેઓ ગાંડા હાથીની સામે પણ દોડી જાય, અથવા આકાશમાંથી પડતી વીજળીને પણ પકડવા ધસે, એવા તેઓ વક્ષાદાર પણ હતા. આજીવનજીવના રાજઓનાં મોટાં મોટાં લશ્કરો સુધ્ધાં એ 'કાશીરાજના હજાર'ના નામથી થરથરી ઊઠતાં.

મહાશીલે રાજ થતાં જ આ હજારે જણને ખેતી કરવા જમીન આપીને પોતાની નોકરીમાંથી છૂટા કર્યા. ત્યારે સૌ વજરો અને લોકો આશા ખોઈ ખેઠા, અને ગમે ત્યારે કાવે તે દુશ્મનો હવે કાશીદેશ ઉપર ચડાઈ કરશે, એમ માનવા લાગ્યા.

એ અરસામાં રાજનો એક વજર રણવાસમાં ગુનો કરતાં પકડાયો. રાજએ તેને કહ્યું : 'હે મૂરખ! તેં ભારે અયોગ્ય કામ કર્યું છે; તું હવે મારા રાજ્યમાં રહેવા યોગ્ય નથી. તું તારી માલમિલકત તથા કુટુંબ-કબીલો લઈ જલદી મારા દેશની બહાર ચાલ્યો જા.' "

પેલો વજર કાશીદેશમાંથી નીકળી કોશલ દેશના રાજની નોકરીમાં રહ્યો, અને ધીમે ધીમે તેનો વિશ્વાસુ સલાહકાર બન્યો. એક દિવસ લાગ જોઈ તેણે કોશલરાજને કહ્યું : "મહારાજ, કાશીનું રાજ્ય મધમાખો વિનાના મધપૂડા જેવું છે. રાજમાં કંઈ માલ નથી, અને મૂઠીભર માણસોથી જ આખું રાજ્ય સહેજે જીતી લેવાશે! "

રાજ તેની આવી વાત સાંભળી વિચારવા લાગ્યો કે, કાશીના રાજ્ય સામે કોઈ આંખ પણ ન કરી શકે એવું તેનું બળ કહેવાય છે; એટલે જરૂર આ માણસ જસૂસ હોવો-જેઈએ અને મને લોભાવી માટું રાજ્ય ખોવરાવવા ઇચ્છે છે !

તેણે કહ્યું : ‘ હરામી, તું આટલા માટે મારી પાસે ઘોખાખાજીથી રહ્યો છે ? ’

પેલાએ કહ્યું : “ મહારાજ, હું જસૂસ કે ઘોખાખાજ નથી; મારી વાત ઉપર વિશ્વાસ ન આવતો હોય, તો તમે તમારાં થોડાં માણસોને કાશીની સરહદના કોઈ ગામમાં ધાડ પાડવા મોકલો. તેઓને પકડીને રાજ પાસે લઈ જશે ત્યારે તે તેમને ઉપરથી પૈસા આપીને છૂટા કરશે ! ”

કાશલ રાજ્યે વિચાર્યું કે આ માણસ હિંમતપૂર્વક આવું કહે છે, તો લાવ, હું તેની ખાતરી કરી જોઉં. તેણે પોતાનાં શીખવેલાં માણસોને કાશીની સરહદમાં તોફાન કરવા મોકલ્યાં. તેમને પકડીને મહાશીલ રાજ પાસે લઈ ગયા, ત્યારે મહાશીલે તેમને પૂછ્યું, “ ભલા માણસો, તમે શા માટે લૂંટકાટ કરી અને ગામડિયાઓને માર્યા ? ”

“ પૈસા માટે ! ” તેઓએ જવાબ આપ્યો.

“ પૈસા જ જોઈતા હતા, તો મારી પાસે કમ ન આવ્યા ? હવેથી આવું કામ ન કરશો. ” આમ કહી, રાજ્યે તેમને પૈસા આપી છોડી દીધા.

તેઓએ પાછા આવી કોસલરાજને બંધી વાત કહી. પણ આટલા ઉપરથી તેને કાશી ઉપર ચડાઈ કરવા જટલો વિશ્વાસ ન બેઠો. તેણે બીજા થોડા માણસોને બીજા એક ગામ ઉપર હુમલો કરવા મોકલ્યા. તેઓને પણ કાશીરાજ પૈસા આપીને તથા શિખામણ આપીને વિદાય કર્યા.

ત્રીજી વાર પણ એમ જ બન્યું. કોસલરાજને ખાતરી થઈ કે, કાશીનો રાજા નર્યો મૂરખરાજ છે. તેણે મોટા લશ્કર સાથે કાશી દેશ ઉપર ચડાઈ કરી.

કાશીના વજીરો અને સેનાપતિઓ મહાશીલને આ ખબર કહેવા આવ્યા. તેણે માત્ર એટલું જ કહ્યું કે, રાજગાદી માટે મારે કોઈની સાથે લડવું નથી કે કોઈને મારવા નથી. ભલે કોસલના રાજાને કાશીનું રાજ્ય પણ જોઈતું હોય તો લઈ લે !

કોસલરાજ ધીરે ધીરે સરહદ ઓળંગી મધ્ય દેશ સુધી આવી ગયો, ત્યારે સૌ ફરીથી મહાશીલને કહેવા ગયા. તોય તેણે પહેલાં જવો જ જવાબ આપ્યો.

પછી તો કોસલરાજ કાશીના દરવાજા પાસે આવી ગયો. વજીરો ત્રીજી વાર મહાશીલને કહેવા ગયા. પણ તેણે તો દરવાજા ઉઘાડી નાખવાનો હુકમ આપ્યો !

કોસલરાજ દરવાજા ઉઘાડા જોઈ નગરમાં દાખલ થયો, અને છેક રાજદરબાર સુધી જઈ પહોંચ્યો. મહાશીલ ત્યાં પોતાના હબ્બર સાથીઓ સાથે રોજની જમ કામ કરતો બેઠો હતો ! કોસલરાજ હુકમ કર્યો કે, આ બધાને

પકડીને સ્મશાનમાં લઈ જાઓ અને ખાડા ખોદી એકલું ડોકું બહાર રહે તેમ દાટી દો. રાત્રે શિયાળવાં આવી તેમની અંતિમ ક્રિયા કરશે !

રાજનો હુકમ થતાં મહાશીલ તથા તેના હજાર સાથીઓને સ્મશાને લઈ જઈ ગળા સુધી દાટવામાં આવ્યા. આવે વખતે પણ મહાશીલના મનમાં કોસલરાજ કે તેનાં માણસો સામે કશો ખૂરો ખ્યાલ આવ્યો નહિ.

કોસલરાજનાં માણસો બધાને ગળા સુધી દાટીને પાછાં કર્યાં. ત્યાર બાદ મહાશીલે પોતાના વફાદાર સાથીઓને કહ્યું : ' ભાઈઓ, તમે શીલનો જ વિચાર કરજો. શીલ આચરતાં મરણુ આવે તે પણ લાભ જ છે. શીલ ન આચરનાર પ્રત્યે કરુણા ધારણુ કરજો; તેના પ્રત્યે ક્રોધ અથવા દ્વેષ ન કરતા. '

મધરાતે શિયાળવાં ભેગાં થઈ માણસના માંસની લાલચે દોડતાં ત્યાં આવી પહોંચ્યાં. મહાશીલે તથા તેના સાથીદારોએ એકસામટી મોટી ખૂમ પાડી. તેથી ગભરાઈ ને તે બધાં એક વાર તો દૂર નાસી ગયાં. પણ પાછળ કોઈ ને આવતું ન જોઈ, તેઓ પાછાં આવ્યાં. પેલાઓએ ફરીથી ખૂમ પાડી. આ વખતે પણ ખૂમ સાંભળી શિયાળવાં નાસી ગયાં. પણ થોડી વાર પછી પાછાં કર્યાં. હવે તે સમજી ગયાં કે, દાટેલાં આ માણસો સિવાય બીજાં કોઈ માણસ આનુષાનુ નથી. તેથી ત્રીજી વારની ખૂમે તેઓ નાસી જવાને બદલે ઊભાં જ રહ્યાં. અને પછી કોઈ માણસને

આવતું ન જોઈ, દરેક શિયાળ એક એક માણસને નક્કી કરી, તેની ઉપર તૂટી પડ્યું.

બન્યું એવું કે, શિયાળોના રાજાએ પોતાના લક્ષ તરીકે પસંદ કર્યો તે મહાશીલ જ હતો. તે ડોકું લંબાવી લહેરથી જ્યો મહાશીલના ડોકા તરફ આવ્યો, તેવું જ મહાશીલે પોતાનું ડોકું ઝડપથી આંજુએ ફેરવી લઈ, ચપળતાથી પોતાના અચકામાં તેનું ગળું પકડી લીધું. ભારે ખેંચાખેંચ કરવા છતાં શિયાળોનો રાજા પોતાનું ગળું છોડાવી ન શક્યો, ત્યારે તેણે મરણ વખતની કારમી ચીસ નાખી. તે ચીસ સાંભળી આંજુઆંજુનાં શિયાળ સમજ્યાં કે, પાસે કોઈ માણસ છૂટો છે અને તેણે આપણા રાજાને પકડ્યો છે, તેથી તેણે મરણ વખતની કારમી ચીસ નાખી છે. એટલે અધાં જ જીવ લઈને ત્યાંથી નાસી ગયાં !

બીજાં શિયાળોને નાસી ગયેલાં જોઈ, તથા પોતાનો નાસી છૂટવાનો કોઈ ધલાજ ન જોઈ, શિયાળોનો રાજા ગાંડા જ્યો બની પગ ધસતો અને જમીન ખોતરતો આમ તેમ જીચો-નીચો આડો-ટ્ટેડો અમળાવા લાગ્યો. તેથી મહાશીલના જમણા હાથ તરફની માટી ખસીને ઢીલી થઈ ગઈ. એમ થોડી વાર ચાલવા દઈ, છેવટે મહાશીલે પોતાનું મોં પહોળું કરી શિયાળને જવા દીધો. પછી પોતાના અતિશય બળ વડે જમણા હાથને ઢીલી થયેલી માટીમાંથી બહાર કાઢી તેણે આસપાસની પૂરેલી માટી ઓછી કરવા માંડી. થોડી વારમાં બંને હાથ વાપરી તે ખાડામાંથી

છૂટા થયો. પછી તેણે પોતાના બીજા સાથીદારને એ પ્રમાણે છૂટા કર્યો, અને એમ બધા ધીરે ધીરે છૂટા થયા. તે વખતે સવાર થઈ જવા આવ્યું હતું.

આ તરફ ડોસલરાજ મહાશીલના મહેલમાં રાતે સૂઈ ગયો હતો. તે વખતે મહેલમાં પણ નરી સાદાઈ તથા મહાશીલની જાતમહેનતનાં નિશાન જોઈને તેને વિચાર આવવા લાગ્યો. તેને રાજભંડારમાંથી તો કશું જ મળ્યું ન હતું. પ્રજાનાં માણસો પાસે પણ જાતમહેનત કરવા માટેનાં જોબરો અને સુખે જીવી શકાય તેટલી માલ-મત્તા જ હતાં.

તે જ અરસામાં શિયાળોની ખૂમાખૂમ સ્મશાન તરફથી આવતી સાંભળી તેને ભારે પસ્તાવો થવા લાગ્યો. પણ હવે શું થાય! હવે તો થોડી વારમાં શિયાળવાં મહાશીલને તથા તેના ભલા સાથીદારોને ફાડી ખાશે! આખી રાત આવા પસ્તાવાના વિચારોમાં આજોટચા પછી સવારે તે મહેલની અગાશીએ ચડ્યો, અને અણધારી રીતે જ સ્મશાન તરફ જોવા લાગ્યો. ત્યારે તેણે મહાશીલ અને તેના હજાર સાથીદારો જવા માણસોને શાંતિથી સરઘસ આકારે નગર તરફ આવતા જોયા. તરત તે એકલો કશું સાથે લીધા વિના તે તરફ દોડ્યો. તેના સેવકો તેની પાછળ પાછળ દોડ્યા.

દરવાજા પાસે આવતાં જ ડોસલરાજ મહાશીલને અને તેના સાથીઓને જોળખ્યા. તે મહાશીલને પ્રેમથી ભેટી પડ્યો, અને રાતે શિયાળોના પંજમાંથી તે શી રીતે જીવતો

રહ્યો એ વાત પૂછવા લાગ્યો. મહાશીલે જ્યારે ખંધું કહી સંભળાવ્યું, ત્યારે આંસુ દહડતી આંખોએ તે મહાશીલને પ્રણામ કરીને બોલ્યો : “ હે કાશીરાજ, આ તમારું રાજ્ય તમે પાછું લો! તમારા જવા સંત પુરુષને મેં જ કાંઈ કર્યું છે, તેની મને ક્ષમા આપો. આજથી મને તમારો મિત્ર ગણજો. ”

૧૦

ગ્રામસેવક મઘ

મગધ દેશનો રાજા ભારે આરામી હતો. લોકોનાં સુખદુઃખની કશી વાત જાણવી કરવી નહિ, તેમની પાસેથી અને તેટલા કરવેરા ઉઘરાવવા, અને મહેલમાં બેસી મોજ કર્યા કરવી, એટલું જ એનું કામ !

આપણામાં કહેવત છે, ‘ જ્યો રાજ, તેવી પ્રજા. ’ રાજાનું બેઈને તેની પ્રજા પણ તેવી થવા લાગી. લોકો ખાઈ-પીને બેસી રહેનારા જ થતા ગયા.

આની અસર જણાયા વગર રહે? ગામના રસ્તા પર કચરાના ઢગ થવા લાગ્યા. જ્યાં ત્યાં ગંદવાડ, એઠવાડ અને કચરો ગંધાય; ફૂવા-તળાવ કાદવ-કીચડથી ખદખદે; અને ચોરા-ચપ્પૂતરા તો જાણે ભાગ્યાં-તૂટ્યાં ખંડેર !

એ દેશમાં એક સુખી ઘેર એક છોકરાનો જન્મ થયો. તેનું નામ મઘ પાડવામાં આવ્યું. છોકરો નાનપણથી જ પોતા કરતાં ખીજની દરકાર પહેલી રાખતો. રસ્તે

જતાં કોઈને ઠેસ વાગે તેવું વચમાં પડેલું જુએ, તો ખાજુએ કરે. ગાડાને કે બળદને અડચણ પડે તેવો ખાડો જુએ, તો પૂરી લે. ખેતરના રસ્તાની આજુબાજુનાં ઝાંખરાં બહુ નીચાં નમ્યાં હોય, તો છાંટી નાખે. કૂવે ઢોળાતા પાણીને નીકા વડે વહેવડાવી દે. ચોતરા-ચખૂતરા વાળીઝૂડી સાફ કરે અને સમારે; તથા આવતા-જતા માટે ત્યાં પાણીનું માટલું પણ ભરી મૂકે.

મઘનાં આવાં કામ જોઈને ગામલોક હસે : “ ભારે મૂરખ છે ! પારકાની સેવા કરવા નીકળ્યો છે ! થાકીને એની મેળે થોડા દહાડામાં ઠેકાણે આવશે. ”

પણ મઘ તો પોતાનું કામ કર્યા જ કરે. તેનું જોઈ ગામના કેટલાક જુવાનિયાઓ અવારનવાર તેની સાથે એ બધાં કામોમાં જોડાવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે એની ટાળી જમી અને તેમાં ત્રીસ જણ થયા. તે સૌ પોતપોતાના ધરતું કામ પણ સંભાળે, અને નવરાશનો વખત મઘની સોબતમાં આમ-સેવાનાં કામ કરવા જાય.

મઘની આ આમસેવક ટુકડીની અસર આજુબાજુનાં ગામોમાં પણ ફેલાવા લાગી. જ્યાં ત્યાં લોકો તેમને અનુસરવા લાગ્યા. મઘ અને તેના મિત્રો નીચેનાં પાંચ શીલને ધર્મ માની પાળતા : (૧) હિંસા ન કરવી, (૨) ચોરી ન કરવી, (૩) પરસ્ત્રી સામે કુદૃષ્ટિ ન કરવી, (૪) જૂઠું ન ખોલવું, અને (૫) નશો ન કરવો. લોકોને તેમનો આ સીધો સાદો ધર્મ ગમવા લાગ્યો. તેઓ પણ તેનું પાલન કરવા લાગ્યા.

આ બધું જોઈને મધના ગામનો મુખી ચાંકી જઈયો. એ પ્રદેશનો દારૂનો ધજરો તેની પાસે હતો. તેમાં તેને સારું મળતર હતું. વળી દારૂ પીને લોક તોફાન તથા મારામારી કરે, તેમાં પણ તેને પૈસા મારી ખાવાના મળે. લોકો દારૂ પીતા બંધ થવા લાગ્યા, એટલે તેની આ બધી આવક ઘટવા લાગી.

મુખી આ કેમ સાંખી લે ? તેભારે મોટું નજરાણું લઈને રાજધાની તરફ જીપડયો. નજરાણાને પ્રતાપે તરત તેને રાજની મુલાકાત મળી. તેણે અરજ કરી :

“ મહારાજ, મધ નામનો એક તોફાની જીવાનિયો પોતાની ટોળી જમાવી અમારા ગામને તથા આજીવનના પ્રદેશને ભારે રંજડ કરે છે. સૌ ધંધારોજગાર બંધ પડી ગયા છે, અને રાજ્યને પણ મહેસૂલમાં ભારે ઘટ આવવા લાગી છે. ”

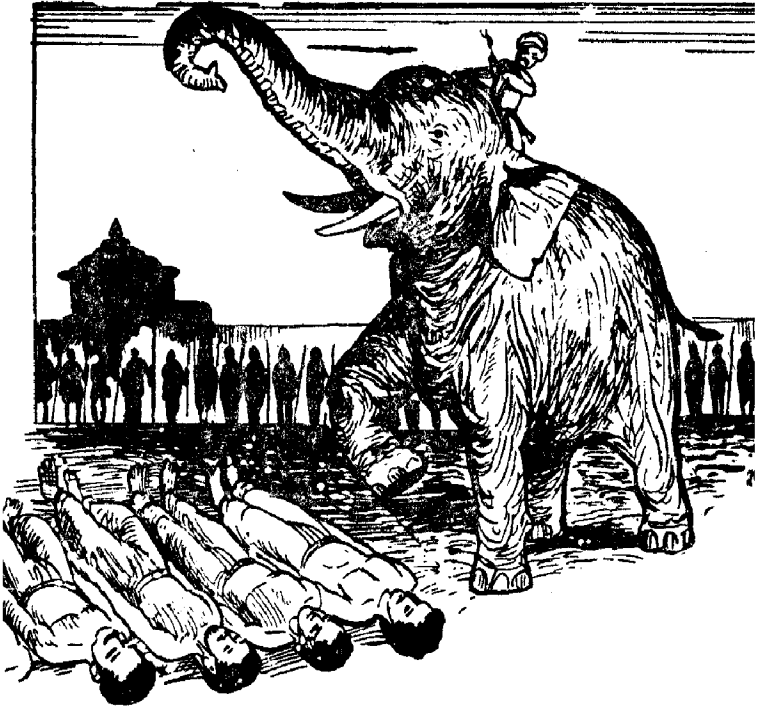
રાજ્યે તરત હુકમ કાઢયો કે, મધ તથા તેની બળવાખોર ટોળીને પકડી લાવો.

થોડા વખતમાં જ મધને અને તેના મિત્રોને પકડીને રાજ આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યા. રાજ્યે તે સૌને પોતાના મહેલના આંગણમાં જ હાથીને પગે દેવાનો હુકમ કર્યો.

મધે પોતાના સાથીઓને કહ્યું, “ ભાઈઓ, આપણે જીવન દરમિયાન આપણી ફરજ સમજીને ધર્મ પાળ્યો છે તથા લોકસેવા કરી છે. દરેકને છેવટે મોત આવે જ છે; આપણને લોકસેવા કરતાં કરતાં મોત આવ્યું છે. માટે મુખી, રાજ કે હાથી તરફ મનમાં કશો ગુસ્સો લાવવાને

બહુલે બધા લોકો ધર્મ સમજે અને આચરે, એવી શુભેચ્છા જ અંત સમયે મનમાં રાખજો. ”

રાજના માણસો હાથીને લઈ આવ્યા. મધ વગેરેને એકસાથે આંગણામાં સુવાડવામાં આવ્યા. મહાવતે હાથીને તેમના ઉપર થઈને ચલાવવા હાંકવા માંડ્યો. હાથી તેમની

નજીક સુધી ગયો, પણ પછી અટકીને ઊભો રહ્યો. મહાવતે આગળ ચલાવવા તેને ખૂબ અંકુશ માર્યા; છતાં તે તો ત્યાંથી પાછો જ ફરી ગયો! બીજા હાથી લાવવામાં આવ્યો, પણ તેણેય તેમ જ કર્યું. પછી ત્રીજા, ચોથા

એમ એક પછી એક સાત હાથી બહલ્યા છતાં એકે હાથી તેમના ઉપર થઈને ચાલવા તૈયાર ન થયો !

આ વાત રાજાને પહોંચાડવામાં આવી. રાજા તે જાણી નવાઈ પામ્યો. તેણે મધ વગેરેને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. તેઓ હાથીને વશ કરવાનો કંઈ બહુમંતર જાણે છે કે શું એમ તેણે તેમને પૂછ્યું.

મધે જવાબ આપ્યો : “ મહારાજ, એમે ખીજે કરી જાણીએ છીએ તથા સૌ પ્રાણીઓની અને તેટલી સેવા કરીએ છીએ. કદાચ અમારા એ સતથી હાથીઓ પાછા ક્યારે હોય એમ બને. ”

દરમિયાન, મધના ગામના લોકો રોકકળ કરતા ટાળે વળીને રાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. રાજા તેના અમલમાં પહેલી વાર તે બધાને જાતે મળ્યો. મધ વગેરેનાં સેવા-કાર્યોની સાચી હકીકત તેમને મોંઝે તેણે સાંભળી. આવા નિરપરાધી લોકોને પોતે અજાણમાં મારી નંખાવવા તૈયાર થયો હતો એ જાણી, તેને બહુ લાગી આવ્યું. તેણે તરત પેલા મુખીને પકડી કેદમાં નંખાવ્યો; તેની બધી મિલકત જપ્ત કરાવી; તથા મધને ગામનો તથા આજુબાજુના પ્રદેશનો અધિકારી બનાવ્યો. છેવટે રાજાએ મધને કહ્યું :

“ ભાઈ, તેં અને આ હાથીઓએ મને પણ મારી ફરજનું ભાન કરાવ્યું છે. હવેથી હું પણ રાજા તરીકેની મારી ફરજ બરાબર બજાવીશ. તારું કલ્યાણ થાઓ. ”

દેવધર્મી કેણુ

કાશીના રાજને ત્યાં ઘરડેઘડપણુ કુમારનો જન્મ થયો. રાજ્યે ખૂબ રાજી થઈ બહુ દાનદક્ષિણા આપ્યાં, અને નગરમાં ઉત્સવ કરાવ્યો. કુમારનું નામ મહીપાલ પાડવામાં આવ્યું.

તે કુમાર હરતો કરતો થયો, ત્યારે રાજને ત્યાં બીજા પુત્રનો જન્મ થયો. રાજ્યે તેનું નામ ચંદ્રકુમાર પાડ્યું.

બીજા પુત્રના જન્મે બાદ રાણી મરણ પામી. પોતાના બંને નાના કુમારો સારી રીતે ઊછરે એમ માની, રાજ્યે ફરીથી લગ્ન કર્યું. નવી રાણી બહુ સુંદર હતી, તથા ચતુર હતી. થોડા વખતમાં તે રાજની માનીતી બની ગઈ. બંને કુમારોને તે જતનથી ઉછેરતી.

થોડે વખતે નવી રાણીને પણ કુમાર જન્મ્યો. તે કુમાર તેની મા જવો દેખાવડો હતો, તથા સૌને ગમી જાય તેવો હતો. રાજ્યે બહુ રાજી થઈ, તે કુમાર માટે કંઈ વરદાન માગવા રાણીને કહ્યું. રાણીએ કહ્યું, “મારે કશાની ખોટ નથી; માટે એ વરદાન હમણાં રાખી મૂકા. મને જરૂર પડશે ત્યારે હું કશુંક માગીશ.” રાજ્યે તે કુમારનું નામ સૂર્યકુમાર પાડ્યું.

સૂર્યકુમાર મોટો થયો, ત્યારે રાણીનું મન બદલાવા લાગ્યું. પોતાનો પુત્ર નાનો હોવાથી તેને રાજગાદી નહીં

મળે, એનું તેને ભારે દુઃખ રહેવા લાગ્યું. તેણે એક વખત રાજાને કહ્યું : “ તમે મારા પુત્રના જન્મ વખતે વરદાન માગવા મને કહ્યું હતું. તે વરદાન હવે હું માગું છું : મારા પુત્રને રાજગાદી આપો. ”

રાજાએ કહ્યું : “ મારે બે મોટા પુત્રો જીવતા છે; તેમનો હક દુખાવીને હું નાનાને રાજગાદી શી રીતે આપું ? મારી પ્રજા તથા પ્રધાનો પણ તે વસ્તુ શાનાં કબૂલ રાખે ? ”

પરંતુ રાણીનું મન માન્યું નહિ. તે બહુ હઠે ભરાઈ. રાજા સમજી ગયો કે, તે હવે મારા બંને પુત્રોને મારી નખાવશે. તેથી તેણે તે બંનેને છાનામાના બોલાવીને બધી વાત કહી; તથા દૂર ક્યાંક વનવગડામાં ગુપચુપ ચાલ્યા જવાની સલાહ આપી. પછી પોતે જ્યારે મરણ પામે, ત્યારે કાયદેસરના વારસદાર તરીકે રાજગાદી લેવા પાછા આવજો, એમ તેણે કહ્યું.

ત્યાર બાદ એક દિવસ લાગ જોઈ, કોઈ ન જાણે તેમ, થોડોધણો જરૂરી સામાન આપી, બંને કુમારોને રાજાએ નગર બહાર પહોંચાડી દીધા. ત્યાંથી તેઓ પાસેના વન તરફ આગળ જવા લાગ્યા.

તે દિવસે નાનો સૂર્યકુમાર નગર બહાર ભાઈબંધો સાથે ઘોડા ખેલાવતો હતો. તેણે પોતાના બંને ભાઈઓને છાનામાના વનમાં પેસી જતા જોયા. કોઈ ન જાણે તેમ તે પણ એકલો તેમની પાછળ ગયો, અને થોડે દૂર ગયા બાદ છતો થઈ તેમને પૂછવા લાગ્યો : “ કહો, તમે બંને મને મૂકી છાનામાના ક્યાં જતા રહો છો ? ”

બંને ભાઈઓએ તેને બધી વાત કહી સંભળાવી. તે સાંભળી, નાનો કુમાર ખૂબ રડ્યો, અને પછી બંનેના હાથ પકડીને બોલ્યો, “હું પણ તમારી સાથે જ આવીશ; હું મારી માનું મેં પણ જોવાનો નથી.”

બંને ભાઈઓએ તેને ખૂબ સમજાવ્યો; પણ તેણે માન્યું નહીં. છેવટે ત્રણ જણ સાથે જ એકબીજાનો હાથ ગ્રાહી આગળ ચાલ્યા. થોડા દિવસમાં તેઓ હિમાલયમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં કોઈ સારા તથા રહેવા લાયક ગુપ્ત સ્થળની શોધ કરતા તેઓ ફરવા લાગ્યા.

એક વખત ખાડા ટેકરા ઓળંગીને ચાલતાં ચાલતાં તેઓ બહુ થાકી ગયા. મહીપાલ એક ગ્રાડ નીચે બેસી પડ્યો. તે જોઈ નાનો સૂર્યકુમાર થોડે દૂર દેખાતા સરૌવરમાંથી મોટાભાઈ માટે પાણી ભરી લાવવા ગયો.

તે સરૌવર કુબેરે પોતાના એક જળવાસી દેવને તેની કોઈ સેવા બદલ રહેવા માટે ભેટ આપેલું હતું. તેમાં પાણી પીવા જ કોઈ આવે, તેને ખાઈ જવાની તેને છૂટ હતી; પરંતુ “દેવધર્મી કોણ કહેવાય” એ સવાલનો સંતોષકારક જવાબ જ આપે, તેને મારવાની મના હતી.

સૂર્યકુમાર તે સરૌવરમાં કિનારે હાથપગ ઘોઈ, પાણી ભરવા જરા અંદર પેઠો કે તરત પેલા જળવાસીએ તેને પકડ્યો. તેણે કુમારને કહ્યું : “દેવધર્મી કોણ કહેવાય, એ જો તું મને ખરાબર કહે, તો જ હું તને જીવતો જવા દઈ; નહીં તો આજ રાતે હું તને મારીને વાળુ કરીશ.”

સૂર્યકુમારે જવાબ આપ્યો : “ સૂર્ય અને ચંદ્ર દેવધર્મી કહેવાય. ”

“ ના, રે ના, ” એમ કહી, પેલો જળવાસી તેને સરોવરમાં ખેંચી જઈ પોતાના રહેઠાણમાં મૂકી આવ્યો.

થોડા વખત બાદ સૂર્યકુમારની શોધમાં તેને પગલે પગલે ચંદ્રકુમાર ત્યાં આવ્યો. તે પણ સરોવરમાં હાથ-પગ ઘોઈ પાણી પીવા પેઠો કે તરત પેલા જળવાસીએ તેને પકડ્યો અને પૂછ્યું : “ દેવધર્મી કાણ કહેવાય, એ તું જાણે છે ? ”

ચંદ્રકુમારે કહ્યું : “ ચાર દિશાઓ દેવધર્મી કહેવાય. ”

“ તને પણ ખબર નથી, ” એમ કહી પેલો જળવાસી તેને પોતાના રહેઠાણમાં ભેંટી ગયો.

પોતાના બંને ભાઈઓને ગયે ઘણી વાર થઈ એમ જાણી, ચિંતા કરતો મહીપાલ તેમને પગલે પગલે સરોવર પાસે આવ્યો. ભાઈઓનાં પગલાં તેણે સરોવરના પાણી તરફ જતાં જોયાં, પણ બહાર નીકળતાં જોયાં નહીં. એટલે સરોવરમાં કશુંક જોખમ છે એમ માની, તે અંદર જીતર્યો નહીં; પણ બહાર રહી તપાસ કરવા લાગ્યો. તેને અંદર ન આવતો જોઈ, પેલા જળવાસીએ તેને સરોવરનું ઠંડું પાણી પી, હાથ-મોં ઘોઈ, થાક ઉતારવા લલચાવ્યો.

આ સાંભળી મહીપાલ સમજી ગયો કે સરોવરમાંથી બોલતા આ જળવાસી દેવે જ પોતાના બંને ભાઈઓનું કંઈક કર્યું છે. તેણે તેને કહ્યું, “ તું દેવ હો, યક્ષ હો, કે રાક્ષસ હો; તને હું પ્રણામ કરું છું. મારા

ભાઈઓને તે શું કર્યું છે, તે તું મને કહે. તેમનો કંઈ અપરાધ થયો હોય, તો હું તે દૂર કરી તારી ક્ષમા માગવા ચાહું છું.”

પેલો જળવાસી મહીપાલની આ. જાતની નમ્રતા તથા સમજદારીથી ખુશ થયો. તેણે જવાબ આપ્યો, “કુબેરે આ સરોવર મને ભેટ આપ્યું છે. તેમાં પેસનાર પ્રાણીને ખાઈને જીવવાની મારી આજીવિકા પણ તેમણે જ ખાંધી આપી છે. પરંતુ, ‘દેવધર્મી ડાણ છે’ એ પ્રશ્નનો જવાબ મને જ આપે, તેને ખાવાની મને મના છે. અત્યાર સુધી કોઈ મને તેનો સંતોષકારક જવાબ આપી શક્યું નથી. તને એ પ્રશ્નનો જવાબ આવડે છે?”

“હા.”

“તો તું મને કહે. મને ધણા દિવસથી તે સાંભળવાની ઇચ્છા છે.”

“તો સાંભળ : ‘પાપકર્મ કરતાં જને શરમ અને સંતાપ થાય છે, અને સત્કર્મ કરવામાં જ હોંસીલો હોય છે, તેને સંતપુરુષો દેવધર્મી કહે છે.’”

પેલો જળવાસી દેવ આ સાંભળી ધણે રાજી થયો. તેણે મહીપાલને કહ્યું : “દેવધર્મી ડાણ કહેવાય એ વસ્તુ તે અપરાધ કહી છે. માત્ર સ્થૂળ પ્રકાશવાળો દેવધર્મી ન કહેવાય; પણ સત્કર્મ કરનારો સાચો દેવધર્મી કહેવાય. હું ખુશી થઈ તને એક વરદાન આપું છું : તારા બે ભાઈઓમાંથી ગમે તે એકને તું પાછો માગ; હું તેને જીવતો છોડીશ.”

મહીપાલે કહ્યું : “ મારા ઝોરમાન ભાઈ સૂર્ય-કુમારને તું છોડ. ”

જળવાસીએ કહ્યું : “ ભલા આદમી ! હું તો તને ભારે સમજદાર માનતો હતો; પણ તારું આચરણ તો મૂર્ખ જવું જ છે ! તું તારા સગા ભાઈને મરવા રહેવા દઈ, તારા ઝોરમાન ભાઈને શા માટે છોડાવે છે ? ”

મહીપાલે જવાબ આપ્યો —

“ મારો એ ઝોરમાન નાનો ભાઈ અમારા ઉપરના વહાલથી રાજમહેલતું સુખ છોડી, અમારી પાછળ જંગલમાં આવ્યો છે. વનવાસનાં કષ્ટોનો ડર ખતાવવા છતાં, તે પાછો ફર્યો નથી. વળી મારી સાવકી માનો પણ તે એકનો એક દીકરો છે. એટલે ખંને માનો એક એક દીકરો જીવતો રહે, એ જ યોગ્ય કહેવાય. ”

“ શાખાશ ! શાખાશ ! ” જળવાસીએ કહ્યું. “ દેવધર્મી ઠાણ છે એ તું મોટેથી કહી ખતાવે છે એટલું જ નહીં, પણ આચરણમાં પણ તું સાચો દેવધર્મી છે. હું તારા ખંને ભાઈએને જીવતા છોડી દઉં છું. હવે તમે ત્રણે જણ આ સ્થળે જ રહેજો. હું તમારું રક્ષણ કરીશ. દેવધર્મી એવા તારી સોખતમાં રહેવાની મને ઇચ્છા છે. પછી તમે સૌ જ્યારે તમારા રાજ્યમાં પાછા જાઓ, ત્યારે ઠીક લાગે તો મને પણ સાથે લઈ જાઓ ! ”

સમાજશિક્ષણને લગતાં બીજાં પુસ્તકો

૧. પ્રાચીન શીલકથાઓ	—	ગોપાળદાસ	પટેલ
૨. વેર અને અવિચાર	—	”	”
૩. નીતિ અને ધર્મ	—	”	”
૪. શીલ અને સદાચાર	—	મુકુલભાઈ	કલાર્થી
૫. પચાસ પ્રેરક પ્રસંગો	—	”	”
૬. બોધક ટીકડીઓ	—	”	”
૭. સ્વરાજ એટલે શું	—	મગનભાઈ	હેસાઈ
(આપણા બંધારણમાંથી મૂળ હકો અને આદેશોવાળો ભાગ, સહેલી ભાષામાં)			
૮. આપણા દેશમાં આપણું રાજ્ય	—	”	”
(આપણા રાજ્યબંધારણનો સરળ ભાષામાં પરિચય)			

[બીજાં પુસ્તકો માટે વિગતવાર ચાંદી માગો]

પ્રાસિદ્ધાન

નવજીવન કાર્યાલય

અમદાવાદ - ૧૪